

Evaluation of Parion 2021 Excavation, Restoration-Conservation and Anthropology

Parion 2021 Yılı Kazı, Restorasyon-Konservasyon Ve Antropoloji Çalışmalarının Değerlendirilmesi

ABSTRACT

In the Ancient City of Parion, located near the village of Kemer in the Biga district of Çanakkale province, in the northwest of Anatolia's Biga Peninsula, the 2021 excavations were carried out by a team consisting of 13 academicians, 23 archaeologists, 2 restorers-conservators, 2 anthropologists, 1 art historian, 3 architects, 1 translator, 28 volunteer students, and 5 workers. The excavations took place in a total of 7 areas: Odeion, Southern-Tavşandere Necropolis, Drilling 10, Slope Bath, Roman Bath, Agora and Warehouse Building, and the Acropolis Northeast (Inner) Wall. In addition, field restoration and conservation applications were conducted in the sectors of the Acropolis Northeast (Inner) Wall, Roman Bath, Slope Bath, Odeion, Theater, Necropolis, and Drilling 10. In laboratory, conservation-restoration work on metal, glass, bone, terracotta, and stone/marble artifacts was done. In addition, anthropological and paleopathological studies on 22 individuals found in the Southern-Tavşandere Necropolis were performed. In these studies and researches, 1911 study and 89 inventory works were revealed. The data and findings obtained from the processes carried out throughout 2021 were introduced. Interpretations were made to make sense of Parion and sectors. Restoration-conservation processes in the field and laboratory were introduced. Data obtained from anthropological studies were conveyed.

Keywords: Parion, Troas, Archaeological excavation, Restoration-Conservation, Anthropology.

Öz

Anadolu'nun kuzeybatısındaki Biga Yarımadası'nda, Çanakkale ili, Biga ilçesi, Kemer köyü yakınlarında konumlanan Parion antik kentinde 2021 yılındaki çalışmalar 13 akademisyen, 23 arkeolog, 2 restoratör-konservatör, 2 antropolog, 1 sanat tarihçi, 3 mimar, 1 çevirmen, 28 gönüllü öğrenci ve 5 işçiden oluşan bir ekip tarafından; Odeion, Güney (Tavşandere) Nekropolis, Sondaj 10, Yamaç Hamamı, Roma Hamamı, Agora ve Depo Yapısı, Kuzeydoğu (İç) Sur olmak üzere toplam 7 alanda kazı çalışmaları, Kuzeydoğu (İç) Sur, Roma Hamamı, Yamaç Hamamı, Odeion, Tiyatro, Nekropol ve Sondaj 10 sektörlerinde arazi restorasyon konservasyon uygulamaları, metal, cam, kemik, pişmiş toprak ve taş/mermer eserler üzerinde laboratuvar koruma onarım çalışmaları yapılmıştır. Bunlara ek olarak, Güney (Tavşandere) Nekropolü'nde ele geçen 22 birey üzerinde antropolojik ve paleopatolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ve araştırmalarda 1911 adet etütlük ve 89 adet envanterlik eser ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada, 2021 yılı boyunca gerçekleştirilen işlemlerden elde edilen veriler ve ele geçen buluntular tanıtılmıştır. Parion'un ve sektörlerin anlamlandırılmasını sağlayacak yorumlamalarda bulunulmuştur. Arazi ve laboratuvardaki restorasyon ve konservasyon işlemleri tanıtılmış ve antropolojik çalışmalardan elde edilen veriler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Parion, Troas, Arkeolojik kazı, Restorasyon-Konservasyon, Antropoloji.

Vedat KELEŞ¹

Hasan KASAPOĞLU²

Kasım OYARÇIN³

Alper YILMAZ⁴

Büşra Elif KASAPOĞLU⁵

Soner ÖZMEN⁶

Mustafa Tolga ÇIRAK⁷

Zeynep YILMAZ⁸

Sadık TUĞRUL⁹

Ahmet Levent KESKİN¹⁰

Salih PEKGÖZ¹¹

Selman TAMYÜREK¹²

^{1, 3, 6, 9, 10, 11, 12} Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology, Samsun, Turkey

^{2, 5} Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Erzurum, Turkey

⁷ Hitit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Anthropology, Çorum, Turkey

⁸ Ankara University, Faculty of Fine Arts, Department of Conservation and Restoration of Cultural Properties, Ankara, Turkey

Geliş Tarihi/Received 09.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted 26.09.2024

Yayın Tarihi/Publication Date 30.09.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Vedat KELEŞ

E-mail: vkelesus@gmail.com

Atf: Keleş, V., vd. (2024). Parion 2021 Yılı Kazı, Restorasyon-Konservasyon ve Antropoloji Çalışmalarının Değerlendirilmesi. *Anatolian Archaeology*, 4, 28-57.

Cite this article: Keleş, V., et al., (2024). Evaluation of Parion 2021 Excavation, Restoration-Conservation and Anthropology Studies. *Anatolian Archaeology*, 4, 28-57.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. *Anatolian Archaeology*

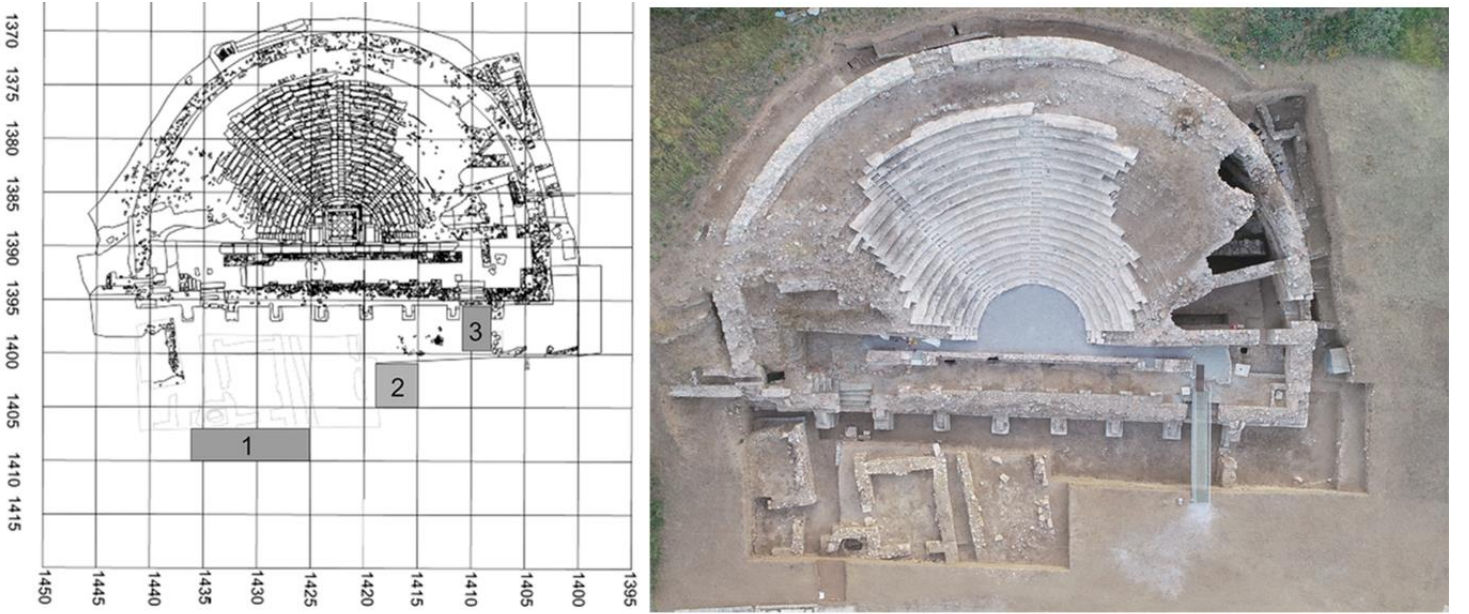
Giriş

Çanakkale'nin Biga İlçesi, Kemer Köyü'nde yer alan Parion Antik Kenti 2005 yılı itibariyle bilimsel kazılarla gün yüzüne çıkartılmaya başlanmış ve aralıksız devam etmektedir. Çalışmaya konu Parion Antik Kenti 2021 yılı kazılarında 6 farklı kamu yapısı ve Nekropol'de kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan kazıların dışında mimari yapılar ve bloklar için arazide, küçük eserler için kazı laboratuvarında restorasyon ve konservasyon işlemleri yapılmıştır. Ayrıca Nekropol'de bulunan iskeletler incelenmiştir. Çalışmada bahsi geçen veriler ve bu verilerle ilgili sonuçlar bilim dünyasına sunulacaktır.

I. Kazı Çalışmaları

I.I. Odeion

Parion Odeion'u Bodrum Burnu Mevkii olarak adlandırılan alanın güney doğusundaki, genel olarak Roma İmparatorluk Dönemi kamu yapılarının yer aldığı, sığ vadinin batısında, doğal bir yamaç üzerine oturtulmuştur¹. 2010 yılından itibaren yapılan kazılar ile orkestra ve kaveası tamamen gün yüzüne çıkarılmıştır². 2021 yılı kazılarında, yapının orijinal kullanım evresindeki haliyle ön cephesinin tamamen görünür hale getirilmesi ve kent dokusu ile bağlantılı olası yolun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 2019-1 MDY³ ve 2019-2 MDY olarak adlandırılan moloz taş duvarlı iki yapıdan güneydeki 2019-2 MDY'nin doğu mekânı ve güneyindeki apsisli bölüm ile daha kuzeydeki alınmamış 1 ve 2 ve 3 no'lu bölümde çalışmalar gerçekleştirilmiştir⁴ (**Figür 1**).

Figür 1: Parion Odeion'u 2021 yılı kazı çalışması gerçekleştirilen alanları (1, 2, 3) gösterir plan ve çalışmalar öncesi hava fotoğrafı (Parion Kazı Arşivi)

1405-1430/1435 nolu açmalarda (1 nolu alan) çalışmalara başlanmıştır (**Figür 1**). Mekânın iç kısmında belirgin hale getirilen, yapının duvarlarına ait moloz yığını belirginleştirilip belgelendikten sonra bu katmanın karışık malzeme grubunu içeren kültür katmanı olduğu anlaşılmıştır (**Figür 2**). Bu kültür katmanının altındaki MS 9.-11. yüzyıl aralığına verilen 1. yapı katına ait moloz yığını kaldırılırken mekânın güneybatı çeyreğinde ters durur vaziyette mermerden oturan kadın heykeline ait gövde parçası (üst yarısı kırık) ele geçmiştir (**Figür 2 orta üst, sağ**). Devam eden çalışmalarda mekânın güneybatı çeyreğinde bir korozyonlu bronz sikke, güneydoğu çeyrekte ise kabaca işlenmiş küçük boyutlu mermerden heykel baş parçası ele geçmiştir

¹ Kasapoğlu & Başaran, 2021: 246.

² Başaran & Kasapoğlu, 2014: Res. 1-2.

³ MDY: Moloztaş Duvarlı Yapı.

⁴ Odeion'un önündeki bu alanın kazısına 2019 yılında başlanmış ve 2020 yılında da devam edilmiştir. 2019-2020 yılları çalışmaları için bkz. Keleş vd., 2023a; Keleş vd., 2023b.

(**Figür 2 orta alt, sağ**). 2019-2 MDY'nin doğu mekânında moloz dolgunun devam etmesi nedeniyle inilen 8.80 m. kota ulaşılmasına karşın, yapının önceki yıl açılan batı mekânında yarım bırakılan zemin seviyesi için de sonraki süreçte yeniden seviye inme çalışmaları yapılması gerektiği anlaşılmıştır (**Figür 2 sol**). 2019-2 MDY'da gerçekleştirilen çalışmalar sonunda MS 4. yüzyıl ikinci yarısı ile MS 11. yüzyıl aralığına ait 22 adet korozyonlu bronz sikke ve amorf nitelikte Geç Roma ve Bizans Dönemi'ne ait seramik parçaları, 1 cam yüzük kaşı, yapının duvarlarında devşirme olarak kullanılmış, üst gövde ve baş kısmı eksik olan küçük boyutlu bir oturan kadın heykeli ve yine küçük boyutlu bir heykelle ait, özensiz işlenmiş bir yüz parçası ele geçmiştir. Bu buluntuların tamamı göz önünde bulundurulduğunda yapının kullanım evresi için MS 9.-11. yüzyıl aralığı uygun görülmektedir.

Figür 2: 2019-2 MDY'nin doğu mekânı yıkıntısından ele geçen heykeltıraşlık eserleri (Parion Kazı Arşivi)

Odeion'un ön cephesinde, kuzey kısımdaki çalışmalardan bir diğeri olan 2 nolu bölümde de cephe genişletme çalışmaları yapılmıştır (**Figür 1: 2 nolu kısım**). Odeion'un ön cephesindeki belirginleştirme çalışmalarının yanı sıra, yapının orijinal kullanım evresindeki ön cephe giriş zemin seviyesi ve muhtemel yol bağlantısının tespiti için sahne binası kuzey girişi doğu-ön bölümündeki iki payanda arasında dip sondajına başlanmıştır (**Figür 1: 3 nolu kısım**). Bu çalışmalar sonucunda kuzey girişin en alt blok taşının dip kısmından 5-10 cm. seviye inildiğinde, bu taşların dip kısmından süpürgelik tarzı harçlı bir geçişe sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca ana kaya üzerinde sıkıştırılmış bir zemin üzerine basit bir ince harçlı zeminin oluşturulduğu, ancak bu basit harç tabakasının üzerinde herhangi zemin döşemesi benzeri kaplama olmadığı tespit edilmiştir (**Figür 3 sağ üst ve alt**). Bu bölümde harçlı zeminin altından görülen ana kaya ışığında, Odeion sahne binasının ana kaya üzerine oturtulduğunu ve bu ana kayanın doğuya doğru derinleşerek devam ettiği de belirlenmiştir⁵. Sondajda devam eden çalışmalarda, dere-sel dolgusunun ortalama 0.30 m. altında başlayıp, ana kaya üzerine oturtulmuş 3 basit mermer bloğu görülebilen bir mimari örgü olduğu belirlenmiştir. Doğuya doğru kesit içerisinde devam eden bu mermer blokların batı yanında, genel olarak MÖ 4. yüzyıl ortaları ve sonları aralığına işaret eden az sayıda seramik parçası ele geçmiştir. Bu veriler nedeniyle, Odeion'un ön kısmındaki topografyada ana kaya üzerine oturtulmuş, Geç Klasik-Erken Hellenistik Döneme ait olması muhtemel bir yapının var olabileceği düşünülmektedir (**Figür 3 sağ üst**).

Odeion'da yapı mimarisi odaklı bir diğer çalışma da, önceki yıl kısmen başlanılan, sahne binası pulpitum duvarı altındaki kanalın iç dolgusunun alınmasıdır. Kısa süreli gerçekleştirilen bu çalışmada da yapının kuzey analemma dış kısmındaki kemerli kanal çıkışından güneye doğru ortalama 13.50 m. ilerlenerek kanal iç kısım dolgusu alınmıştır (**Figür 3 sol alt**).

⁵ Kibyra Olympeion Odeionu'nun da ana kayanın üzerine oturtulduğu bilinmektedir bkz. Özüdoğru & Tarkan, 2023: 158. *Anatolian Archaeology*

Figür 3: Sahne binası kuzey giriş ön kısmındaki dip sondajında üst ve alt evrede bulunan seramik parçaları (üst, alt sağ). Pulpitum altındaki kanalın dolgusu alınan bölümü (alt sol) (Parion Kazı Arşivi)

I.II. Güney (Tavşandere) Nekropolü

Güney-Tavşandere Nekropolisinde, gömü evrelerini saptamak ve alan düzenlenişini anlayabilmek için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Roma Dönemi'ne tarihlenen tekli ve çoklu gömülere sahip AM 6, M 248, M 249 ve M 250 numaralı mezarlar açığa çıkarılmıştır (**Figür 4a**).

AM 6, gömü alanının güneybatısında tespit edilen anıt mezar kompleksinin batısında yer almaktadır⁶. Doğu-batı yönünde, harç kullanılarak moloz taşlar ile inşa edilen mezarın ön cephesi güneye bakmaktadır (**Figür 4b**). Anıt, altta üzeri 5 adet dikdörtgen taş plaka ile kapatılan mezar teknesi ve onun üzerinde yükselen U biçimli ön cephesi açık, olasılıkla üzeri tonozla kapalı üst örtüden meydana gelmektedir. 2.40x1.13 m ölçülerine sahip tekne, içten ince pembe bir katman ile sıvanmıştır. Tekne pervazları üzerinde yükselen beden duvarları 1.90 m yüksekliğine kadar korunagelmıştır. Mezar, Pompei Porta Nocera Nekropolü'nde⁷ yer alan ve yüksek statülü vatandaş ve yöneticilerin tercih ettiği anıtlar ile mimari açıdan benzerlikler göstermektedir. U planlı üst örtü içerisinde kuzeybatı köşeye dayalı olarak dik bir şekilde oturtulan mermer stel ile karşılaşılmıştır (**Figür 4c**). Kuzey beden duvarının içe bakan cephesinde yer aldığı tespit edilen stelin, yerinden sökülerek tekne

⁶ B. E. Kasapoğlu & H. Kasapoğlu, 2022.

⁷ Hagen, 2016: 51, 52.

üzerine sonradan taşındığı in-situ olarak korunan dikey bağlama öğelerinden anlaşılmıştır. Stelin sağ ve sol kenarında Dor düzeninde sütunlarla yükseltilmiş tapınak cephesi işlenmiştir. En üstte triglif-metop kuşağı yer alırken ortada ise kline sahnesine yer verilmiştir. Ana sahnenin sol kesiminde kline üzerinde karı koca ve her ikisinin de yanında hizmetçiler görülmektedir. Sahne, sağında hizmetçi tarafından koşum takımlarından tutulan, vücudu cepheden başı ise profilden işlenen at ile sonlandırılmıştır. Stelin 0.12 m genişliğindeki alt bölümünde iki satır Latince yazıt bulunmaktadır. Yazıt ışığında, mezar sahiplerinin azatlı köle Lucius Furnius Lesbonax ve eşi Lucius Furnia Sympherusa olduğu anlaşılmıştır⁸. Stel, stilistik ve ikonografik olarak incelendiğinde MÖ 2. yüzyıl özellikleri taşımaktadır⁹. Fakat sahne üzerinde yer alan olasılıkla ilk kullanımına ait yazıtın silinmiş olması ve mevcut yazıtın stele kıyasla estetikten uzak yazımı ikincil olarak kullanımını doğrulamaktadır.

⁸ Stel üzerindeki epigrafik ön değerlendirme Prof. Dr. M. Hamdi SAYAR tarafından yapılmıştır. Eserin epigrafik ve ikonografik değerlendirmesi yayın aşamasındadır.

⁹ Pfuhl/Möbius II, no. 1859, 1867.

Figür 4: Güney (Tavşandere) Nekropolü, AM 6 (Parion Kazı Arşivi)

Mezar teknesi içerisinde dorsal olarak uzatılmış doğu-batı yönlü inhumasyon gömü biçimine sahip 10 bireye ait iskelet tespit edilmiş ve osteoarkeolojik çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹⁰. İskeletlere ait kemiklerin korunma durumları ve bir sonraki gömü için mevcut kemiklerin tekne kenarlarına toplanması sebebiyle gömü evrelerinin analizi mümkün olmamıştır. Fakat kemiklerin duvar kenarlarına toplanması ve buluntuların konumu, mezarın çoklu gömü için diakron olarak uzun yıllar boyunca kullanıldığını göstermektedir (**Figür 4d**). Tekne içerisinde mezar hediyesi ve ölü eşyası olarak bırakılan 6 adet pişmiş toprak testi, 1 adet pişmiş toprak maşrapa, 2 adet pişmiş toprak kâse, 21 adet pişmiş toprak unguentarium, 8 adet pişmiş toprak kandil, 1 adet pişmiş toprak figürin, 5 adet cam unguentarium, 1 adet demir strigilis, 1 adet mermer karıştırma tablası, 1 adet

¹⁰ Çırak vd., 2023.

kemik öreke, 2 çift altın küpe, 10 adet bronz sikke, 1 adet bronz kulp, demir çivi ve raptiyeler ele geçmiştir¹¹ (**Figür 4e**). Eserlerin analogik olarak tarihlendirmesi yapılmış ve mezarın MS 1. yüzyıl başları ile MS 2. yüzyıl sonlarına kadar kullanım gördüğü tespit edilmiştir. Parion'un Roma Dönemi'nde elde ettiği koloni statüleri¹² ile refah seviyesinin ve demografisinin doruk noktasına ulaştığı bilinmektedir. AM 6 ve Toprak Kuleler mevki gömü alanındaki oda mezarlarda¹³ görülen çoklu gömü kontekstleri bu sosyo-kültürel, ekonomik ve demografik değişimi en iyi yansıtan veriler arasında yer almaktadır.

AM 6 numaralı anıt mezarın mezar teknesini kapatan taş plakaların üst kotunda irili ufaklı moloz taşlar ve bu taşların hemen altında kemik parçaları tespit edilmiştir (**Figür 5a**). Olasılıkla AM 6'nın son kullanım evresinden bir süre sonra bu plakaların üzerine inhumasyon olarak gömüler yapılmıştır. Tahribata uğramış birden çok birey iskeletine ait kemik parçaları çoklu gömüye işaret etmektedir. M 249 olarak numaralandırılan ve formu bozulmuş olan mezar konteksti içerisinde MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak kandil, bronz strigilis, pişmiş toprak savaşçı kukla figürünü, pişmiş toprak unguentarium parçaları, bronz sikke, çivi ve raptiyeler ele geçmiştir¹⁴.

Figür 5: Güney (Tavşandere) Nekropolü, M 248, M 249, M 250 (Parion Kazı Arşivi)

Gömü alanının doğusunda gerçekleştirilen çalışmalarda ise tahribata uğramış olan taş podyumun iç kısmında yer alan M 248 numaralı basit toprak mezar ile karşılaşılmıştır (**Figür 5b**). Kuzeydoğu-güneybatı yönünde inhumasyon gömü biçiminde dorsal olarak uzatılan bireyin erişkin erkek olduğu belirlenmiştir. Batı yönde tahribata uğramış iskeletin sol tarafına ait kemiklerde büyük oranda eksiklerin olduğu gözlemlenmiştir. Bireyin sol göğüs üzerinde MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen 1 adet pişmiş toprak kukla bacağı¹⁵ ele geçmiştir. Bu alandaki diğer bir gömü ise 2004 yılında Çanakkale Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazılarında bir bölümü açığa çıkarılmış olan M 250 numaralı kiremit mezardır (**Figür 5c, 5d**). Bireye kremasyon gömü biçimi uygulanmış olup Lakonia tipi stroterler ile kapatılmıştır. Mezar içerisinden ele geçen 1 adet pişmiş

¹¹ Testilerin benzerleri için bkz. Ergürer, 2012: 354, Kat. No. 140. Kaselerin benzerleri için bkz. Hayes, 2008: 175, Fig. 7; Robinson, 1959: Group H, Pl. 8, H8, P 17143; Dusenbery, 1998: 809, W12-1. Unguentariumların benzerleri için bkz. Carington-Smith, 1982: 290-291, Fig. 7, Nr. 129, Pl. 44 g; Bujukliev, 1986: 127, Taf. 25, Nr. 339-341; Günay, 1989: 73, Çiz. XXV a-b-c, Kat. No. 104-107-106; Meriç, 2002: Taf. 97, K498; Ergürer, 2012: 50-53, Kat. No. 102-109, Lev. 49-52; Kasapoğlu, 2021: 6, Kat. No. 7. Kandillerin benzerleri için bkz. Ivanyi, 1935: Taf. XXVII, Fig. 9; Heimerl, 2001: Taf. 7,8 No. 295, 300; Yılmaz, 2012: 134, Kat. No. 58.

¹² Keleş, 2011: 241; Keleş, 2013a: 25; Keleş, 2013c: 195. Yazıt için bkz. Sayar, 2016: 204-207, Fig. 4.

¹³ Kaba vd., 2019: 488, 489.

¹⁴ Pişmiş toprak kandillerin benzerleri için bkz. Yılmaz, 2012: 53. pişmiş toprak savaşçı kukla figürinlerin benzerleri için bkz. Kasapoğlu, 2015: 236, 237.

¹⁵ Pişmiş toprak kukla bacağının benzerleri için bkz. Kasapoğlu 2015, Kat. No. 23.

toprak testi¹⁶, 1 adet pişmiş toprak unguentarium¹⁷ ve 1 adet bronz ayna¹⁸, MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

I.III. Yamaç Hamamı

Parion Yamaç Hamamı; "Atomtaşı" olarak adlandırılan yerin kente bakan batı yamacı üzerinde bir Roma yolunun doğu bitişiğine kent merkezine bakacak şekilde konumlandırılmıştır¹⁹. Yamaç Hamamı'nda arkeolojik araştırmalar ve kazılar 2008 yılında başlamıştır²⁰. Yapının isimlendirilmesi hususunda ele geçen epigrafik belge olmadığı için adlandırmada konumlandırıldığı yamaçtan yola çıkarak yapıya "Yamaç Hamamı" ismi verilmiştir²¹. Yapı mevcut haliyle 793.2 m²'lik bir alana yayılmaktadır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda toplam 6 ana salon tespit edilmiştir. Bu salonlar sırası ile apodyterium, frigidarium, tepidarium, laconicum, caldarium, latrina ve tamamı tahrip edilen praefurniumdur²². Yamaç Hamamı MS 1. yüzyılın ilk çeyreğinden sonrasında inşa edilip, MS 4. yüzyılda başlayan tadilatlarla birlikte yoğun bir şekilde kullanımın devam ettiği, MS 5. yüzyılın sonlarına doğru ise, fonksiyonunu kaybetmeye başlayarak farklı amaçlar için kullanıldığı tespit edilmiştir²³.

2021 yılı çalışmalarıyla yapının güney sınırının ve muhtemel güney kanadında bulunabilecek yapı grubunun niteliği ve işlevini belirlemek amaçlanmıştır.

2014 yılı kazı döneminde yapılan arkeojeoradar çalışmalarında Yamaç Hamamı'nın güney kanadında yer alan yapı grubunun, hamam yapısı ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu anlamak için yapının güney sınırından yaklaşık 20 m güneyde arkeojeoradar sonuçları dikkate alınarak 3x3 m ölçülerinde bir sondajla seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. 2021-1 olarak isimlendirilen açmada, yapılan çalışmalar sırasında kuzey-güney doğrultusunda uzanan, genişliği 0,59-0,68 m arasında değişiklik gösteren bir duvar (KG-1) tespit edilmiştir. 10.15 m kota gelindiğinde ana kaya ile karşılaşmıştır (**Figür 6**). Devam eden çalışmalarda sondaj alanının kuzeyinde 2021-2 olarak isimlendirilen 3x3 m ölçülerinde bir açma daha açılarak çalışılan alan genişletilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarda KG-1'in kuzey yönde devam ettiği ve 2021-2 nolu açmanın ortalarında batıya döndüğü belirlenmiştir. Seviye inme çalışmalarının devamında duvarların oturduğu taş temellerin tespit edilmesi ile bu alandaki çalışmalara son verilmiştir. 2021-2 nolu açmanın kuzeyine 3x3 m ölçülerinde 2021-3 olarak isimlendirilen bir açma ile devam eden çalışmalarda 2021-2 ve 2021-3 nolu açmaların batı sınırında bulunan kuzey-güney doğrultulu basit taş örgü bir duvar (KG-2) tespit edilmiştir. KG-2'yi doğu batı doğrultulu kesen ve en güneydeki tek sıra taştan oluşan 3 adet doğu-batı doğrultulu basit taş örgü duvarlarla karşılaşmıştır. Söz konusu duvarlarla oluşturulan 1.05x0.73 m ölçülerinde işlevi belirlenemeyen dar bir mekân oluşturulmuştur, mekânın batı duvarına 0.32x0.73 m ölçülerinde bir blok yaslanmıştır. Çalışılan alanın oldukça daralmasından dolayı 2021-3 nolu açmanın kuzeyinde 3x3 m ölçülerinde 2021-4 olarak isimlendirilen yeni bir açmaya geçilmiştir. 2021-4 nolu açmada devam eden çalışmalarda 0.50x0.80 m ölçülerinde bir blok tespit edilmiştir (**Figür 6**). KG-2 duvarının 2021-4 nolu açmada da devam ettiği gözlemlenmiştir. Çalışmalarda arkeojeoradar sonuçlarıyla yer yer paralellikler tespit edilirken bazı alanlarda yer yer farklılıklar saptanmıştır. Fakat arkeojeoradar sonuçlarında Yamaç Hamamı'nın güney kanadında olması gerektiği ifade edilen sütunlu yapı tespit edilememiştir. Bu nedenle çalışılan alan kuzey yönlü 1 metre daha genişletilmiş ve bu alan 2021-5 olarak isimlendirilmiştir. Genişleyen alanda Yamaç Hamamı'nın giriş bölümüne doğru uzanabileceğini düşündüğümüz podyum (?) benzeri bir alan tespit edilmiştir (**Figür 6**). Devam eden çalışmalarda bu alanı daha geniş görmek amacıyla 2021-5 olarak isimlendirilen açma 2x3 m ölçülerinde genişletilmiştir. 2021-5 nolu açmada devam eden seviye inme çalışmalarında podyumun korunmadığı görülmüş ve yanlardan iri moloz taşlarla desteklenmiş 2 parçadan oluşan uzunlukları eşit olmayan doğu batı doğrultulu künk sistemi tespit edilmiştir (**Figür 6**). Çalışmalara doğu yönde devam eden platformu takip etmek amacıyla 2021-4 ve 2021-5 nolu açmaların doğusunda 2x5 m ölçülerinde 2021-6 olarak adlandırılan açmada devam edilmiştir. Bu alanda yapılan seviye inme çalışmaları sırasında in-situ

¹⁶ Kasapoğlu, 2008: Kat. No. 56; Ergüner, 2012: 349, Kat. No. 132

¹⁷ Kasapoğlu, 2008: Kat. No. 56; Ergüner, 2012: 320, Kat. No. 74

¹⁸ Şahin, 2010: Kat. No. B30-B34; Şimşek vd., 2011: Kat. No. 306, 533; Çelikbaş, 2016: Kat. No. E3

¹⁹ Yılmaz, 2022: 125.

²⁰ İlk yıl kazılarında henüz ısıtma sistemine ait mimari elemanlar tespit edilemediği için yapının bir teras üzerinde konumlandırılmış bir konut olduğu düşünülmüştür. İlk yıl kazıları için bkz. Başaran, 2010: 401; Çelikbaş, 2013: 67-76

²¹ Yılmaz, 2022, 126.

²² Yılmaz, 2022: 126.

²³ Yılmaz, 2022: 152; Hamamın tadilat evreleri ve son kullanım evresi için bkz. Keleş vd., 2018: 269-303.

olmayan toprağa eğimli bir şekilde oturan 28 cm uzunluğunda 30 cm çapında sütun tespit edilmiştir. Bu sütunun arkeojeoradar çalışmasında görüntülenen sütunlardan biri olabileceği düşünülmektedir. 12.02 m kota gelindiğinde 2021-5 nolu açmada tespit edilen doğu batı doğrultulu künk sırasının belli bir eğimle devam ettiği gözlemlenmiştir (**Figür 6**). Seviye inme çalışmalarının devamında podyumun yer yer devam ettiği künk sırasının platformun bazı bölümlerini tahrip ettiği görülmektedir. Çalışmalara podyumun takibi amacıyla 2021-6 nolu açmanın güneyinde 2x5 m boyutlarında 2021-7 olarak isimlendirilen açmada devam edilmiştir. Seviye inme çalışmaları sırasında jeofizik çalışmalarında görülen doğu batı doğrultulu duvar tespit edilmiştir. Çalışmaların devamında doğu batı doğrultulu duvarın kuzeyinde düzensiz taşlarla oluşturulmuş zemin tespit edilmiştir (**Figür 6**). Doğü batı doğrultulu duvara yakın konumda zemin üstünde ahşap bir kapıya sahip olabileceği düşünülen çok sayıda demir çivi ve kilit aksamı ele geçmiştir.

Figür 6: Yamaç Hamamı (Parion Kazı Arşivi)

Yapılan çalışmalar sırasında farklı formlarda MS 5.-7. yüzyıllara tarihlenen seramik parçaları, 3 adet metal obje, 1 adet mermer kap parçası, 3 adet terrakotta figürin parçası, 1 adet kemik obje ve 20 adet sikke ele geçirilmiştir.

I.IV. Sondaj 10 (Büyük Hamam)

Kentte varlığı tespit edilen bir diğer Roma Hamamı kentin yerleşmiş olduğu vadinin genişleyen kısmında Odeion'un güney-

doğusunda konumlandırılan Büyük Hamamdır. Kentteki üç hamam içerisinde mimarisi hakkında en az bilgiye sahip olduğumuz yapıdır. Kentte bugüne kadar yapılan çalışmalarda korunabilen bir duvarının görünürlüğüyle her dönemde dikkat çekici olmuştur. Ancak yapının tanımlanmasında bu duvarın etkisi olmamış, günümüze kadar ulaşan kalıntıları yoğun bitki örtüsü altında gizlenmiştir²⁴. Belli bir kısmı görünürde olan yapıda kazıların geç başlamasının sebebi hamamın yer aldığı parsellin mülkiyet sorundan kaynaklamıştır. 2017 yılında parsel sahibinden gerekli muvafakatnamenin alınmasıyla Büyük Hamam'da kazı çalışmalarına başlanmış ve kullanım amacı bilinmediği için "Sondaj 10" olarak isimlendirilmiştir²⁵. 2017 yılından 2020 yılına kadar yapılan çalışmalarda yapının işlevi tam olarak belirlenememiştir. Buna karşın yapının duvarlarında görülen duvardan ısıtma sistemi izleri, opus signinum harcın yoğun bir şekilde kullanılması ve Anadolu hamamlarında görmeye alışkın olduğumuz ana duvarın içerisindeki derine yerleştirilmiş nişten dolayı şahsımızca bu yapının bir "hamam" olabileceği önerilmiştir. 2020 yılı çalışmalarında hypocaust sistemine ait tahrip edilmiş pilaeelerin ele geçmesi, yapının kullanım amacının belirlenmesinde önemli bir kanıt niteliği oluşturmuştur²⁶. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar yapının planı ve mekânlarının yapı içerisindeki dağılımının nasıl olduğunu ortaya koyması konusunda yetersizdir. Bunun yanında Roma Hamamlarının temel ögesi olan ve yıkanma düzenini oluşturan soğuk-ılık-sıcak döngüsüne ait mekân dizilimi henüz tespit edilememiştir²⁷. Yapı MS 2. yüzyılın ilk çeyreğindeki kent planlaması esnasında inşa edilmiş olmalıdır²⁸.

SDJ-10'daki çalışmalara 2020 yılında ortaya çıkarılan calidariumun kuzey duvarının üzerine yapılan geç dönem duvarının sınırlarını belirlemek ve ortaya çıkarmak amacıyla 7-8 ve 9 nolu bölümlerde başlanmıştır.

İlk olarak 7 nolu bölümde 3.50x2.70 m'lik alanda seviye inme çalışmaları başlanmıştır (**Figür 7**). Sürdürülen çalışmalar sırasında yoğun şekilde irili ufaklı moloz taşların yanı sıra çok sayıda calipter formlu kiremit ve duvarda kullanılan tuğla parçaları gözlemlenmiştir. Açmanın kuzeyinde ilk belirlemelere göre apsis olduğu düşünülen bir taş sırası tespit edilmiş olup, bu taş sırasının altının toprak dolgusu olduğu gözlemlenmiştir (**Figür 7**). Devam eden çalışmalar sırasında geç dönem yapısının batı duvarı da tamamen ortaya çıkarılmış ve 7 nolu bölümde çalışmalar sonlandırılmıştır. 8 nolu bölümde seviye inme çalışmalarına başlanmış ve kemerli girişin doğusundaki kuzey-güney doğrultulu duvarın takibi yapılmıştır. Duvar takibi sırasında duvarın doğruya doğru döndüğü tespit edilmiş, ancak kamulaştırılan alan dışında kaldığı için duvar takibi yapılamamıştır. Bu sebeple kuzey-güney doğrultulu duvarın batı iç kısmında seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. Kuzeye doğru sürdürülen çalışmalar sırasında kemerli girişin yıkıntısı olduğunu düşündüğümüz harçlı yıkıntı, yoğun şekilde irili ufaklı moloz taşlar, kiremit ve üst yapıya ait olabileceğini düşündüğümüz calipter parçaları gözlemlenmiştir (**Figür 7**). Kemerli girişin kuzeyindeki duvar ise oldukça tahrip olmuş ve duvarın yıkıntısı olan taş yığınının araları topraktan temizlenerek ortaya çıkarılmıştır. 9 nolu bölümde ise çalışmalara devam edilmiştir. Doğudan batıya doğru devam eden çalışmalar sırasında moloz taş yığıntısının devam ettiği gözlemlenmiştir. Stratigrafi dikkate alınarak sürdürülen çalışmalar sırasında 2 tabaka tespit edilmiş olup, 1. tabaka yaklaşık 1 m dolgu tabakası, 2. tabakada ise ve 25 cm ufak moloz taşlı bir tabaka gözlemlenmiştir (**Figür 7**).

Seviye inme çalışmaları sırasında az yoğun şekilde Bizans ve Roma dönemine tarihlenen seramiklerin yanı sıra, 8 nolu bölümde 1. tabakada 1 adet sikke, 9 nolu bölümde 2. tabakada 1 adet metal obje ve 1 adet cam kaide parçası ele geçmiştir.

²⁴ Yılmaz, 2022: 194.

²⁵ Yılmaz, 2022: 194; Keleş vd. 2019, 608.

²⁶ Yılmaz, 2022: 194.

²⁷ Yılmaz, 2022: 194.

²⁸ Başaran & Yılmaz, 2021: 121-122.

Figür 7: Sondaj 10 (Büyük Hamam) (Parion Kazı Arşivi)

I.V. Roma Hamamı

Parion'da Roma Dönemi kamusal yapılarından biri olan Roma Hamamı, kent merkezinde yer almaktadır²⁹. Yaklaşık 2000 m²'lik bir alan yerleşen yapıda arkeolojik kazılar 2006 yılında başlamıştır. Yapı Hadrianus Dönemi imar faaliyetleri sırasında inşa edilmiş, MS 5. yüzyılda yıkanma faaliyetleri son bulmuş ve farklı amaçlar için kullanılmaya devam etmiştir³⁰. Sıra tipi hamamlar grubu altında değerlendirilen yapıda günümüze kadar on üç salonda kazılar yapılmış ve bu salonlardan altında kazılar tamamlanmıştır³¹ (**Figür 8**).

²⁹ Yılmaz, 2022: 153.

³⁰ Parion Roma Hamamında hakkında ayrıntı bilgi için (Yılmaz, 2013: 57-66; Keleş & Yılmaz, 2014: 159-174; Yılmaz, 2015: 57- 66; Yılmaz, 2018: 209-220; Yılmaz, 2022: 153-194; Yılmaz & Yılmaz, 2023: 77-92.

³¹ Yılmaz, 2022: 153.

Figür 8: Roma Hamamı (Parion Kazı Arşivi)

Roma Hamamı'nda, 2021 yılı kazı çalışmalarına 1340-1235, 1340-1240, 1345-1235, 1345-1240 nolu açmalarda başlanmıştır. Calidariumun genelini kapsayan bu alanlarda 3 tabaka tespit edilmiştir. 1. tabakada yoğun şekilde irili ufaklı moloz taşlar ve tuğla parçaları gözlemlenmiş olup, bu durumun kamulaştırılan ev ile alakalı olduğu düşünülmektedir. 2. tabaka, yangın tabakası olarak adlandırılmış ve bu toprak tabakasının içerisinde MS. 5-7. yüzyıla tarihlenen seramik parçaları ele geçmiştir. 3. tabakada toprakta oluşan renk farklılığından dolayı ayrı değerlendirmeye alınmış olup malzeme bakımından 2. tabaka ile benzerlik göstermektedir. Devam eden çalışmalarda calidariumun güneybatı köşesinde kare biçimli tuğla parçaları ve günümüze ait beton parçaları gözlemlenmiştir. Kare biçimli tuğlaların calidariumda bulunan pilae parçalarına ait olduğu düşünülürken, beton parçalarının bu alanda kamulaştırılan eve ait parçalar olduğu düşünülmektedir. Calidariumun güney tuğlalı duvarları içerisinde yaklaşık 2.5 cm çapında çiviler gözlemlenmiş ve bu çivilerin muhtemelen Roma hamamlarında duvardan ısıtma modeli olarak kullanılan spacer tubeler için kullanılan çiviler olabileceği düşünülmüştür. Aynı zamanda 3. tabakada sürdürülen çalışmalarda parçalar halinde renkli duvar sıvaları gözlemlenmiş olup (Figür 8), sıvaların Kuzey Sur duvarındaki sıvalarla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. 1350-1240 nolu açmada calidariumun güneydoğusunda yer alan apsisli alan ve doğu duvarı da çalışmalar sonucunda açığa çıkarılmıştır (Figür 8). Apsisli alanın üst dolgusu alınırken üzerinde yer alan yatak harcının oldukça fazla tahrip olduğu ve parçalandığı gözlemlenmiş ve alan içerisinde ince mermer plakalar ele

geçmiştir. Bu mermer plakaların apsisli alanın duvarına ait olduğu düşünülmüştür (**Figür 8**). Son olarak, 1345-1235 nolu açmada yer alan tepidariumdan calidariuma geçişi sağlayan kuzey doğu giriş kapısında çalışmalar yapılmıştır. Bu alandaki çalışmalarda kapının iki basamaklı eşiği tespit edilmiş olup, üst basamağın az da olsa mermer ile kaplandığı gözlemlenmiştir.

Roma Hamamındaki seviye inme çalışmalarında Roma Dönemi'ne tarihlenen seramik parçalarının yanı sıra 1. tabakada 2 adet sikke, 2. tabakada 2 adet sikke, 1 adet kemik obje, 1 adet maşrapa, 1 adet sütun başlığı parçası, 4 adet metal obje, 1 adet cam obje, 3. tabakada 15 adet sikke, 1 adet ayna, 1 adet kemik obje, 3 adet metal obje, 2 terrakotta figürin parçası, 1 adet ağırşak ele geçmiştir.

I.VI. Agora Ve Depo Binası

Agora ve Depo Binası, antik dönemde kurumuş ya da bilinçli olarak ıslah edilerek imar faaliyetleri için oluşturulmuş akarsu yatağında, etrafındaki Roma Hamamı, Odeion ve Tiyatro gibi diğer kamusal yapılar ile birlik oluşturacak biçimde kent merkezinde yer almaktadır³². Harmanyeri olarak isimlendirilen alanda tespit edilen ve SDJ I (Sondaj I) olarak adlandırılan yapıda arkeolojik kazı çalışmaları 2006 yılında başlamıştır³³. 2017 yılına kadar kesintisiz devam eden kazı çalışmaları 2019 yılından günümüze kadar aralıksız sürdürülmektedir. 2019³⁴ ve 2020³⁵ yıllarındaki kazı çalışmalarının ardından Agora ve Depo Binası 2021 yılı çalışmalarında temel hedef, bugüne kadar açığa çıkartılan alanların kuzeybatısında kalan 6725-5760, 6720-5760, 6725-5755 ve 6720-5755 nolu açmaların açık alan sistemiyle kazılarak alanın geç dönem mimari yapılanmasını anlamlandırmak olmuştur. Bu doğrultuda öncelikle belirlenen açmalarda deniz seviyesinden 10.55-8.38 m. kot aralığında 1.1. tabaka olarak adlandırılan ve tarım toprağı, yoğun moloz taş ve yoğun kiremit-tuğla parçalarından oluşan tabakada seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. Seviye inme çalışmaları sırasında 6720-5755/6720-5760 nolu açmaların kuzeyinde açık kahverengi ve yoğun iri moloz taştan oluşan tabakanın modern dolgu olduğu anlaşılmış ve bu tabaka 1.2. olarak isimlendirilerek kaldırılmıştır. 6725-5765 nolu açmada gerçekleştirilen seviye inme çalışmaları sırasında mekânın kuzeybatı köşesine ait olduğu düşünülen moloz taşlarla harçsız olarak inşa edilmiş bir duvarla karşılaşmıştır ve bu duvarın doğusunda kalan bölüm 1 nolu mekân olarak adlandırılmıştır (**Figür 9**). Çalışmaların devamında 6720-5760 nolu açmada 1.3. olarak isimlendirilen tabakanın kaldırılmasıyla aynı duvarın kuzey-güney yönlü olarak devam ettiği, duvarın batısını doğu-batı yönlü bir duvarın kestiği anlaşılmış ve 6720-5765 nolu açmada kuzey-güney yönlü duvarın paralelinin tespit edilmesiyle bu alanın geniş bir mekân olduğu tespit edilmiş ve 2 nolu mekân olarak adlandırılmıştır (**Figür 9**). 1 nolu mekânın kuzeyinde apsidal bir düzenleme tespit edilmiştir. Apsidal düzenleme ile 1 nolu mekânın kuzey duvarının örgü tekniği incelendiğinde bu iki duvarın çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. 2 nolu mekân içerisinde gerçekleştirilen çalışmalarda mekânın kuzey-batı köşesinde havan olarak kullanıldığı düşünülen içi oyulmuş Korinth düzeninde bir sütun başlığına rastlanmıştır. 2 nolu mekânda devam eden çalışmalarda 9.62-9.48 m. kot aralığında üst örtünün yıkılması ile olduğu anlaşılan yoğun kiremit tabakası tespit edilmiş ve bu alan 1.6. tabaka olarak adlandırılmıştır (**Figür 9**). 2 nolu mekânın doğu duvarında 1 nolu mekâna geçişi sağlayan giriş açıklığı tespit edilmiştir. Kiremit tabakasının kaldırılmasının ardından tespit edilen sütun başlığının alt kotta bulunması ve kapı eşiği birlikte düşünüldüğünde mekânın sıkıştırılmış toprak zemininin 1.7. tabaka olarak ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir (**Figür 9**).

³² Ergüner, 2015: 49-50.

³³ Ergüner, 2015: 49.

³⁴ Keleş vd., 2023a: 9.

³⁵ Keleş vd., 2023b: 71-72.

Figür 9: Agora ve Depo Binası (Parion Kazı Arşivi)

2 nolu mekânın kuzey duvarının dış hattının ve apsidal yapının duvarının dış hattının temel seviyesinin tespiti amacıyla 6725-5760/5765 nolu açmalarda 9.15-8.70 m. kot aralığında seviye inme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu mekânın kuzey duvarının dış hattında yapılan çalışmalarda apsidal bir düzenleme ile karşılaşmıştır. 2 nolu mekânın dış hattında duvarları temel seviyesinde görmek amacıyla seviye inme çalışmalarına devam edildiğinde 1 nolu mekânın zemin altında başlayan taş ve harç kullanılarak oluşturulmuş doğu-batı yönlü bir duvarın 2 nolu mekânı boylu boyunca geçerek doğu yönde devam ettiği güneye döndüğü tespit edilmiştir. 6720-5755 nolu açmada 2 nolu mekânın kuzeydoğusunda 9.94-8.51 m. kot aralığında yoğun olarak moloz taş, kiremit ve tuğladan oluşan tabaka tespit edilmiş ve temizlenerek belgelenmiştir. 6720-5755 ve 6720-5760 nolu açmalarda 2 nolu mekânın iç kısmında gerçekleştirilen seviye inme çalışmalarında da mekânı oluşturan duvarların temel seviyesine kadar açılarak belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu alanda 9.40-8.86 m. kot aralığında kuzey-güney doğrultulu moloz taşlarla oluşturulmuş harçsız bir duvar tespit edilmiştir. Söz konusu duvar üzerinde, tabanının bir kısmını taş bir kısmını yarım daire künk ile oluşturulan kanal ile karşılaşmıştır. Kanalın kuzeyinde pithos çukuru olduğu düşünülen bir oyğun duvarı tahrip ettiği ya da duvarın pithosa göre şekillendirildiği gözlemlenmiştir.

Çalışmalar sırasında çok sayıda çeşitli formlarda 5-7/9-11. yüzyıllara tarihlenen seramik parçaları, 72 adet cam bilezik

parçası, 6 adet kemik obje, 15 adet metal obje ve 6 adet terrakotta figürin parçası ele geçmiştir.

I.VII. Akropol Doğu İç Suru

Parion antik kentindeki arkeolojik kazıların yoğunlaştığı Bodrum/Tersane Burnu üzerindeki önemli mimari yapılardan birini oluşturan daha önceden Kuzey sur duvarları içerisinde değerlendirilen 2021 yılında kazı çalışması gerçekleştirilen sur duvarlarının kuzey-güney yönünde uzanıyor olması, kentin dış sınırlarını korumak amaçlı değil, Parion Akropolünü koruma amaçlı olarak inşa edildiğini ortaya koymuş ve bu nedenle Parion Akropolü Doğu (İç) Suru olarak adlandırılmaya başlanmıştır³⁶.

2021 yılı kazı çalışmalarında, yapının kültür evrelerini ve dönemini saptamak, gidiş güzergâhını belirleyerek Tiyatro orkestrasından geçen geç dönem sur duvarı ile bağlantısını görmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda sur duvarının doğu cephesinde, 5695-6845/5700-6845/5705-6245 nolu açmaları kapsayan 5.00x5.00 m ölçülerinde 3 açma, sınırları oluşturularak belirlenmiştir (**Figür 10a sol üst**). Çalışmalara 5695-6845 nolu açmada Akropol Doğu (İç) Surlarının doğu cephesinde, açmanın batı yarısında seviye inilerek başlanmıştır. Çalışmalarda tabaka 1'in (dolgu) devam ettiği gözlemlenmiş olup, yoğun şekilde irili ufaklı moloz taşların yanı sıra sur duvarına ait kesme blok taşların yıkıntısı ile karşılaşmıştır. Arazinin yamaçta yer almasından dolayı 5700-6845 nolu açmada çalışmalara başlayarak step trench (basamak) uygulaması ile devam edilmiştir. 1. tabakanın tamamen alınmasının ardından sur duvarının 0.80 m'lik bir çıkıntı yaparak devam ettiği gözlemlenmiştir. Stratigrafinin dikkate alınarak devam edildiği çalışmalarda kesit üzerinde gözlemlenen tabakalar 2A ve 2B olarak isimlendirilmiştir. 2A tabakasında herhangi bir buluntu ele geçmezken 2B tabakasında yoğun olarak Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen seramik parçalarına rastlanmış olup, bu tabakanın alınmasının ardından 3. tabakada çalışmalara başlanmıştır. Devam eden çalışmalar sırasında kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu iki duvar tespit edilmiş olup, duvarların birbirleriyle bağlantılı oldukları gözlemlenmiştir (9b sağ üst). 1 nolu mekân olarak adlandırılan bölümde sürdürülen çalışmalar sırasında sur duvarı içerisinde boşluk bırakılarak yapılan 0.30x0.30 m ölçülerinde kanallar vasıtasıyla kuzeydoğu-güneybatı yönde sıralanan 3 adet künk tespit edilmiştir. Bu künklerden ikisinin dirsekler yardımıyla güneye doğru uzandığı tespit edilmiştir. Sürdürülen çalışmalar sırasında alan içerisinde yoğun şekilde in-situ halde renkli duvar sıvaları ele geçmiştir. Yapının doğu cephesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sahile inen modern yola zarar vermemek amacıyla deniz seviyesinden 4.20 m kotta bırakılmıştır.

Kentin akropolünü çevrelediği düşünülen savunma amaçlı inşa edilen sur duvarının³⁷ ilk yapı evresini ve tamirat evrelerini tespit etmek ve daha önceki yıllarda tiyatronun ön kısmında çıkarılan erken dönem yapılanmasının bu bölümde de devam edip etmediğinin belirlenmesi için dip sondajı yapılması planlanmıştır. Bu doğrultuda sur duvarının doğu cephesine bitişik olarak 4.00x4.00 m ölçülerinde açma sınırları belirlenerek çalışmalara başlanmıştır. 1. tabaka sur duvarının her iki yanından örülen kesme taş bloklar ve bu blokların arasında dolgu malzemesi olarak kullanılan irili ufaklı moloz taşlar ve harç parçalarından oluşmaktadır. 2. tabaka ise 0.80 m yüksekliği ile tespit edilen yangın tabakasıdır³⁸. 1 nolu sondaj yüzeyinde görülen duvarlar takip edilerek bu yapı grubu içerisinde yer alan mekânlar 1 nolu mekân, 2 nolu mekân, 1 nolu koridor/sokak ve 2 nolu koridor/sokak olarak isimlendirilmiştir (**Figür 10c-d orta**). 6.00 x 4.00 m ölçülerinde genişleyen sondaj çalışmasında 4 yapı katına ulaşılmış olup, 3. tabaka belirlenmiştir. 2.07 m kotta mekânın iç kısmına denk gelecek şekilde, etrafı küçük taşlarla desteklenerek sabitlenen bir amphoraya rastlanmıştır (**Figür 10d-e alt**). Mekâna ait duvarların kuzey-güney yönde ulaşılan uzunluğu 3.65 m iken, doğu-batı yönde ise 4.05 m olarak ölçülmüştür. Mekân duvarları içten siva ile kaplanmıştır. Mekân üzerine 4. yapı katında yer alan sur duvarı bindirildiği için batıda yer alan duvarın dış hattı ve yüzeyi belirlenememiş olsa da kuzey de yer alan duvarın dış hattı ve yüzeyi görülmektedir. Sondajın kuzeybatısında yer alan ve 2 nolu mekânın kuzey duvarı ile paralellik gösteren pembe harçlı moloz taş duvar tespit edilmiştir. Açma sınırına denk gelen, duvarın tam olarak hattı belirlenemese de doğu-batı doğrultuda uzandığı ve sur duvarının altında kaldığı anlaşılmaktadır. 2 nolu mekân ile söz konusu duvar arasında 1.30 m genişliğinde bir koridor/sokak (?) bulunmaktadır. Bu aralık 2 nolu sokak/koridor olarak

³⁶ Keleş & Oyarçin 2022: 9.

³⁷ Keleş vd., 2020: 397-398; Akkaş, 2021: 317.

³⁸ Keleş & Oyarçin, 2020: 53-66.

isimlendirilmiştir. Bu alanda tahrip olmuş şekilde in-situ pişmiş toprak künke rastlanmıştır. 4 nolu yapı katı ise sur duvarı inşa evresine ait olup, altında kalan diğer yapı katlarını tahrip ederek mekân duvarları üzerine oturtulmuştur. 3. tabakada moloz taşlı toprak içerisinde az sayıda kiremit parçası ve Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları tespit edilmiştir. 3. ve 4. tabaka arasında yaklaşık olarak 0.15 m yüksekliğinde kireç harçlı tabaka tespit edilmiştir.

Figür 10: Akropol Doğu İç Suru (Parion Kazı Arşivi)

Akropol Doğu (İç) Surlarının doğu cephesinde çalışmaya 2 nolu mekân olarak isimlendirilen alanda devam edilmiştir. 1. yapı katı olduğu düşünülen bu alanda büyük çoğunluğu kayrak taşıyla örülmüş, arasında bağlayıcı malzeme kullanılmayan duvarın takibi yapılarak doğu kesimi açığa çıkarılmıştır. Bu alandaki çalışmaların sonlandırılmasının ardından açma güneye doğru 2.50 m genişletilmiş ve seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. Devam eden çalışmalarda 2 nolu mekânın batı duvarının bir kısmı açığa çıkarılmış olup, mekânın batı duvarını dik kesen ve doğu-batı yönde uzanan bir geç dönem duvarı tespit edilmiştir. Bu duvarın batısında ise toprak üzerinde sıva tabakası ile karşılaşmıştır. Mekân içerisindeki 3. tabakada moloz taşlı toprak içerisinde az sayıda kiremit parçası ve Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları, 4. tabakada ise Roma Dönemi'ne ait seramik parçalarının yanı sıra az sayıda Klasik ve Hellenistik Döneme ait seramik parçaları ele geçmiştir. Akropol Doğu (İç)

Surlarının doğu cephesindeki 2 nolu mekân ile ortak duvara sahip olan 1 nolu mekânın bir kısmı bu yıl içerisinde yapılan çalışmalar ile açığa çıkarılmıştır. 2 nolu mekândaki çalışmalarda güneybatı köşesinde bağlayıcı olarak harç kullanılan moloz taşlar ile örülmüş bir platforma rastlanmıştır. Platformun doğusunda, 0.41 m çapında gider kapağı olabileceği düşünülen taş eser ele geçmiştir. 3. tabakada Hellenistik ve Roma Dönemi seramik parçaları ele geçmiştir. Ayrıca çalışmalarda alanın kuzey doğu köşesinde duvar olabileceğini düşündüğümüz taş sırası tespit edilmiş olup, daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

2021 yılı kazı sezonu içerisinde sur duvarında yapılan çalışmalarda 36 adet kemik obje, 54 adet terrakotta figürin parçası, 40 adet sikke, 2 adet bronz yüzük, 3 adet heykel parçası olmak üzere toplamda 135 adet eser ele geçmiştir. 1 nolu mekân içerisindeki eserlerin MS 1-2. yüzyıllara, daha üst kotta ele geçen eserlerin ise MS 5-7. yüzyıllar arasına tarihlendiği tespit edilmiştir.

II. Arazi Restorasyon Ve Konservasyon Uygulamaları

Parion Antik Kenti 2021 yılı kazı sezonunda Kuzey Sur, Roma Hamamı, Yamaç Hamamı, Odeion, Tiyatro, Nekropolis ve Sondaj 10 kazı alanlarında önleyici ve etkin koruma uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu önleyici koruma uygulamaları kapsamında; duvar sıvalarında ve tabanda korunmuş durumda olan mermer plakalarda ve pişmiş topraklarda, bordür ve enjeksiyon uygulamaları, Sondaj 10'da giriş kapısı kemer desteklemesi yapılmıştır (**Figür 11-12**).

Figür 11: Arazi restorasyon ve konservasyon uygulamaları (Parion Kazı Arşivi)

Kuzey Sur Duvarında bulunan sıvaların bordür uygulamaları tamamlanmıştır. Ardından doğu cephesi eklenti yapıda temizlik ve bordür uygulaması yapılan duvar sıvasının, tuğla ile geçici kapatma işlemi tamamlanmıştır³⁹. Geçici kapatma işlemi için öncelikle bölge sıvayı kapatacak şekilde jeotekstil ile örtülmüştür. Ardından sıva ve tuğla arasında 5 cm mesafe bırakılarak oluşturulan boşluğa elenmiş kum doldurulmuştur. 2021 kazı sezonunda ortaya çıkan künklerin atmosferik bozulmalara karşı kapatma uygulaması yapılmıştır. Künklerin bulunduğu alan detaylı şekilde temizlendikten sonra nötr kumaş (tyvek) künklerin üzerine serilmiş ve elenmiş dere kumu ile kapatılmıştır. Kuzey Sur Duvarı'nın güneyinde bulunan Tiyatro'da önceki sezonlarda yapılan sağlamaştırma uygulamalarının zarar gördüğü tespit edilmiştir. Sahne binası önünde ve arkasında bitki ve bitki köklerinin olduğu gözlenmiştir. Eski koruma uygulamalarının güçlendirilmesi için ilk olarak bitki ve oluşumları bağ makası ile kontrollü şekilde temizlenmiştir. Ardından sahne binası arkasında bulunan ve tahrip olan mermer plaka, duvar sıvalarının ve

³⁹ Şener, 2012: 203.

pulpitum bölümü taban mermerlerinin sağlamlaştırma uygulaması yapılmıştır⁴⁰.

Figür 12: Arazi restorasyon ve konservasyon uygulamaları (Parion Kazı Arşivi)

Roma Hamamı'nın calidarium bölümünde bulunan künk parçalarında ve pilaelerde fiziksel hasarlar tespit edilmiştir. Künkler epoksi kullanılarak birleştirilmiş ve orijinal yerlerine sabitlenmiştir. Tahrip olan ve yatak harçları dağılan pişmiş toprak tuğlalar yerlerinden kaldırılarak yatak harçları yenilenmiştir. Duvar sıvalarının bordür ve enjeksiyon uygulamaları yapılmıştır. Yamaç Hamamı'nda bitki ve bitki kökleri temizlenmiştir. Ardından pişmiş toprak tuğla taban ve tuğla sıralarının bordür uygulamaları yapılmıştır.

Odeion oturma sıraları en üst basamaktan başlanılarak hem toprak tabakaları temizlenmiş hem de bitki ve bitki kökleri temizlenmiştir. Ardından oturma sıraları boşluklarında hazırlanan kireç harcı ile kapatma işlemi yapılmıştır. Geçtiğimiz sezonlarda yerine yerleştirilen mermer plakaların ve mevcut sıvaların bordür uygulamaları yenilenmiştir. Güney girişin

⁴⁰ Şener, 2013: 618.

eşiğinde bulunan mermer plakanın yapıştırma işlemi yapılmıştır. Belgelenen kırık parçalar dikkatli bir şekilde yerlerinden alınmıştır. Birbirine yapışacak parçaların kalker temizliği yapıldıktan sonra çift bileşenli epoksi ile yapıştırılmış ve ardından hazırladığımız kireç harcı ile yerine yerleştirilmiştir. Odeion'un doğusunda bulunan Sondaj 10'da bitki oluşumları temizlenmiş ardından hazırlanan kireç harcı ile duvar sıvalarının ve taban mermerinin sağlamlaştırma işlemleri tamamlanmıştır. Giriş kapısı olduğu düşünülen kemere, yıkılma tehlikesine karşın paslanmaz çelik profille destekleme uygulaması yapılmıştır. Sondaj 10'da ortaya çıkarılan duvar sıvalarının bordür ve enjeksiyon işlemleri tamamlanmıştır. Bazı sıvaların ve harçların mukavemetinin zayıfladığı tespit edilmiştir. Sıvaların duvarla olan bağlantısı enjeksiyon harcı ile güçlendirilmiş ardından bordür uygulaması ile çalışma tamamlanmıştır.

Nekropolis'de kazılan alanda bulunan oda mezarın açık kırmızı renkli duvar sıvalarının taşıyıcı duvar ile bağlantısının sağlamlaştırılması için enjeksiyon ve bordür işlemleri tamamlanmıştır. Bu işlem için ilk olarak yumuşak uçlu fırçalarla duvar yüzeyi toz ve topraktan mekanik temizlik yöntemiyle arındırılmıştır. Duvar ile bağlantısı zayıf olan bölümler tespit edildikten sonra boş alanlar önce bire bir alkol ve saf su ile temizlenmiştir. Bu uygulamanın amacı; boşluklarda kalan tozların uzaklaşmasıyla onarım harcının siva ve duvara yapışmasını kolaylaştırmaktır. Ardından Malta harcı şırınga kullanılarak duvar örgüsü ile siva arasına enjekte edilmiştir. Enjeksiyon işlemlerinin ardından kireç harcı ile bordür uygulaması yapılmış ve bütün duvar yüzeyine ilk olarak %5'lik daha sonra %15'lik Primal AC33 emdirilerek sağlamlaştırma işlemleri tamamlanmıştır. Sağlamlaştırma işlemleri tamamlandıktan sonra geçici üst koruma örtüsü ile anıt mezarın üzeri kapatılmıştır.

2021 kazı sezonunda yapılan bir diğer uygulama; önceki sezonlarda ortaya çıkan pişmiş toprak lahit yapıştırmasıdır. Birbirine yapışacak yüzeyindeki toz, toprak ve kalker tabakası mekanik yöntemler kullanılarak temizlenmiştir. Birleşme yüzeyleri %10 Paraloid B72 (aseton içinde) kullanılarak sağlamlaştırılmıştır. Birleşen parçalar, çift bileşenli epoksi ile yapıştırılmış, yapıştırıcı kürlenene kadar kenetler ile sabitlenmiştir.

III. Laboratuvar Koruma-Onarım Çalışmaları

Parion 2021 yılı çalışmalarında, Roma Hamamı, Güney (Tavşandere) Nekropol, Odeion, Agora ve Dükkânlar, Kuzey Sur Duvarı, Sondaj 10 ve Yamaç Hamamı kazı çalışmaları devam etmiştir. Yüzey buluntuları da dâhil olmak üzere 206 sikke, 41 metal, 96 cam, 219 pişmiş toprak, 71 kemik ve 6 heykeltıraşlık eser olmak üzere toplamda 639 eserin koruma onarım çalışmaları tamamlanmıştır.

Metallerin Koruma Onarımı: Kentin deniz kıyısı konumundan dolayı toprak altından çıkarılan metallerde yüksek neme bağlı olarak oluşan yoğun korozyon göze çarpmaktadır⁴¹. Özellikle demir ve bakır alaşımı metallerde katman halinde bulunan korozyon tabakalarını tanımlamak ve seçilen koruma onarım yönteminin buluntuya zarar vermeden uygulanması öncelik taşımaktadır. Gerekli belgeleme işlemleri sonrasında genellikle mekanik olarak müdahale edilen buluntuların koruma onarım işlemleri stereo mikroskop kullanılarak yapılmaktadır.

Demir Buluntular: Laboratuvara getirilen demir buluntuların fotoğrafla belgelemesi yapıldıktan sonra, bozulmalar stereo mikroskop kullanılarak incelenmiştir. Korozyon ürünlerinin bileşimleri çeşitlilik göstermektedir. Tespiti yapılan korozyon tabakalarına müdahale için korunmuş olan metal özünün mekanik direnci gözetilerek yöntem seçimi yapılmaktadır. Mekanik yöntemler kullanılırken, buluntunun mukavemeti yüksekse, mikro motor ve tel uçlu fırçalar ile korozyon tabakası kaldırılmıştır. Aksi durumlarda demir ileri derecede bozulmuş ve özünü yüksek oranda kaybetmiş ise bisturi ile müdahale edilmiştir. Temizlik işlemleri sonrasında demir buluntunun alkol banyosu (daldırma) yöntemi ile dehidrasyonu sağlanmıştır⁴². Kırık olan buluntuların birleştirilmesinde akrilik reçineler kullanılmıştır. Koruyucu akrilik reçine olarak Paraloid B-44 aseton ile %5 oranında çözdürülüp fırça yardımı ile yüzeye uygulanmıştır.

Bakır Alaşımli Buluntular: Büyük bir kısmını sikkelerin oluşturduğu bakır alaşımli buluntuların koruma onarımında diğer bakır alaşımli buluntular ile aynı prosedür takip edilmiştir. Belgelemesi yapılan buluntuların bozulmaları stereo mikroskop ile

⁴¹ Watkinson et al., 2013: 408.

⁴² Hamilton, 1996: 102.

tespit edilmiştir. Parion'dan ele geçirilen bakır alaşımlı buluntularda fiziksel bozulmalar ve mineral kaynaklı bozulmalar görülmüştür. Bozulmaların yoğunluğu ve çeşitliliği alaşımın kalitesine ve buluntunun lokasyonuna göre değişkenlik göstermektedir. Kırık veya parça kayıplı şekilde laboratuvara getirilen buluntularda genelde malahit, atakamit / paratakamit / klinoatakamit, küprit ve nantokit bozulmaları yaygın şekilde tespit edilmektedir. Bakır alaşımlı buluntularda mekanik temizlik stereo mikroskop kullanılarak yapılmaktadır⁴³. Temizlik aşamasında korozyon tabakalarını birbirinden ayırt etmek ve yüzeyi koruyan patina tabasını da korumak buluntuların oksijenden olabildiğince az etkilenmesi için oldukça önemlidir. Korozyon tabakalarının yüzeyden uzaklaştırılmasında bisturiler tercih edilmiştir. Mekanik temizlikte ayrıca mikro bıçaklar, ince uçlu dişçi aletleri, cam elyaf kalemler ve fırçalar da kullanılmıştır. Temizlik aşaması biten buluntular vakumlu desikatörde, %3 oranında alkol ile seyreltilerek hazırlanan BTA (benzotriazol) içine daldırılarak 12 saat bekletilmiştir⁴⁴. Aktif mineral bozulmalarını pasivize etmek için çeşitli inhibitörler bulunmasına karşın etkisi yapılan araştırmalarla kanıtlanmış olan BTA'nın kullanıma devam edilmektedir. Koruyucu film tabakası olarak Paraloid B-44 %5 (aseton içerisinde) çözdürülerek daldırma yöntemiyle uygulanmış ve buluntular depolama için hazırlanmıştır.

Gümüş Buluntular: Gümüş buluntularda (sikkeler ve takılar) gümüş klorür ve gümüş sülfür ürünleri stereo mikroskopla incelendiğinde ayırt edilebilmektedir⁴⁵. Ayrıca sikkelerde bakır minerallerinin neden olduğu, yüzeyde biriken yeşil korozyon ürünlerine sıkça rastlanmaktadır. Korozyon tabakası ince bir katman halinde, beyaz veya beyazdan mora dönen renkte ve yumuşak yapıda ise bambu çubuklar ile mekanik olarak temizlenmiştir. Daha kalın katmanlar, kararmış olan veya bakır minerallerinin korozyon ürünlerinin yüzeyde birikmiş olarak bulunduğu gümüş buluntularda %5-%10 EDTA (etilendiamin tetraasetikasit) çözeltisi olarak lokal uygulanmıştır. Eğer lokal müdahale yetersiz kalırsa 2-3 saati geçmeyecek sürelerde daldırma yöntemi ile temizlenmiştir. İşlem sırasında daldırma yöntemi uygulanıyorsa 10-15 dakikalık periyotlarda kontrol edilmiştir⁴⁶. Temizlik işleminden sonra gümüş buluntu alkolde bekletilerek EDTA çözeltisinden arınması sağlanmıştır.

Altın Buluntular: Kararlı yapıda olan altın elementinden üretilen buluntular toprak altında kimyasal bir etki sonucu değişime maruz kalmazlar yani bozulmazlar ancak bükülebilir yapısından dolayı toprak altında maruz kaldığı mekanik baskı sonucunda kimi zaman kırık veya eğilmiş olarak ele geçmektedir. Birleştirme için akrilik reçinelerden olan Paraloid B-44 (%40 aseton içinde) kullanılmıştır.

Pişmiş Toprak Buluntuların Koruma Onarımı (Seramik-Figürinler): Parion kazı koruma onarım laboratuvarına getirilen seramikler ve figürinler; tüm, kırık veya eksik parçalı olabilmektedir. Boyalı, boyasız, sırlı, sırsız, yüzeyi hasarlı veya kalkerli olarak ele geçirilen pişmiş toprak buluntulara yapılacak ilk temizlik müdahalesine bu kriterler göz önüne alınarak karar verilmektedir. Yüzey özellikleri de ayrıca değerlendirilmektedir. Boyalı olan buluntuların boyalarının mukavemetleri zayıf ise ıslak temizlik yöntemleri uygulanmamaktadır. Boyalar üzerinde herhangi bir arkeometrik çalışma yapılmayacaksa, boyalar yüzeyden pul pul ya da tozuyarak dökülüyorsa Paraloid B72 (%3 aseton içinde) kullanılarak sağlamaştırılmıştır.

Pişmiş toprak buluntularda yumuşak ve orta yumuşaklıktaki fırçalarla yüzey kirlerini ve toprağı uzaklaştırmak için temizlik işlemi yapılmıştır. Boyalı ve kalkerli olan veya kalkerin yüzeye sıkı sıkıya tutunduğu durumlarda öncelikle mekanik temizlik bisturi ile başlatılmış, yüzey izin veriyorsa (hasar oluşturmuyorsa) kalkerler kaldırılarak devam edilmiştir. Eğer işlem gören yüzey hassas ve mekanik temizliğe imkân vermiyorsa %50:50 etil alkol-saf su karışımı lokal olarak, yüzeydeki kalkerli veya kirli yumuşatmak için uygulanmıştır. Kırık olanlar için birleştirme aşamasına geçilmektedir. Bu uygulamada öncelikle parçaların birbirine uyumluluğu geçici birleştirme ile denenmiş ve yapıştırma işlemi için Paraloid B-44 (%40 aseton içinde) kullanılmıştır. Birleştirilecek olan pişmiş toprak buluntuların cidarları Paraloid B-44 %5 (aseton içinde) ile sağlamaştırıldıktan sonra yapıştırıcı olarak hazırlanan reçine ile yapıştırma işlemi gerçekleştirilmiştir⁴⁷. Koruma onarım işlemleri biten pişmiş toprak buluntular depolama için hazırlanmıştır.

⁴³ Cronyn, 1990: 224.

⁴⁴ Scott, 2002: 377-380.

⁴⁵ Viljus & Viljus, 2013, 31; Selwyn, 2004: 139.

⁴⁶ Viljus & Viljus, 2013: 37.

⁴⁷ Vinçotte et al., 2019: 7-8.

Cam Buluntularda Koruma ve Onarım: Belgelemesi tamamlanan cam buluntularda temizlik aşaması %50:50 etil alkol-saf su karışımı, pamuklu çubuk yardımıyla yapılmıştır. Yüzeyle sert ve iyi tutunmuş çözünmüş tuz tabakaları mevcutsa stereo mikroskop altında bisturi ile mekanik temizlik yapılarak tabakalar yüzeyden uzaklaştırılmıştır⁴⁸. Tüm veya tüme yakın olan cam parçalar görünmez bant ile birbirine geçici olarak sabitlendikten sonra, kullanılacak olan yapıştırıcı kırıkların arasına sızdırılarak birleştirme işlemi tamamlanmıştır. Görünmez bantlar bisturi yardımıyla yüzeyden alınmıştır. Yapıştırma işlemi için genellikle önerilen ve bir akrilik reçine türü olan Paraloid B-72'nin parçalar arası sızma kabiliyetinin düşük olması ve 40°C üzerinde yapıştırıcı özelliklerini kaybetmeye başlamasından dolayı epoksi reçine kullanımı tercih edilmektedir. Koruma onarım işlemlerinin ardından, oldukça kırılğan yapıdaki camlar asitsiz kâğıt ile desteklenerek polietilen kutulara tek başına yerleştirilerek depolama için hazırlanmıştır.

Kemik ve Fildişi Buluntularda Koruma ve Onarım: Higroskopik olduğu bilinen kemik ve fildişi buluntular üzerindeki toprak birikintileri orta yumuşaklıkta fırça yardımıyla yüzeyden uzaklaştırılmıştır. Kirler yüzeye daha sıkı tutunduysa %50:50 etil alkol saf su karışımı ile hazırlanan solüsyonla yüzey temizliği yapılmıştır⁴⁹. Çözünebilir tuzların yüzeyde tutunarak kabuk oluşumuna sebep olduğu durumlarda ise stereo mikroskop altında bisturi ile temizlik yapılmıştır. Temizlik işlemlerinin ardından eğer kırık ise birleştirilmesi için Paraloid B-72 (%40 aseton içinde) çözdürülerek kullanılmıştır. Kemik ya da fildişi buluntu orta veya yüksek oranda bozulma durumuna sahipse Paraloid B-72 (%5 aseton içinde) fırça yardımıyla yüzeye uygulanmıştır. İşlem sonrasında konsolide olmuş olan kemik ve fildişi buluntular asitsiz kâğıt ya da kumaşlar ile polietilen kutular içerisine konularak depolama için hazırlanmıştır. Kırılğan yapıda olan kemik ve fildişi buluntular polietilen köpüğe, mekanik baskıyı da engellemek adına buluntudan daha büyük boyutta yuvalar açılarak ve nötr kumaşla ara yüzey oluşturularak yerleştirilmiştir.

Taş ve Mermer Buluntular Üzerinde Görülen Bozulmalar ve Koruma Onarımı: Genelde kırık ve eksik parçalı olarak ele geçen taş ve mermer buluntular üzerinde yoğun kalker birikimleri gözlenmektedir. Buluntuların temizlenmesinde mekanik yöntemlerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Kavatron ve dramel, buluntuların ihtiyacına göre farklı uçlar ile kullanılarak kalker oluşumları mümkün olduğunca buluntu yüzeyinden mekanik olarak uzaklaştırılmıştır. Mekanik işlemlerden sonra akan suda veya atomize su püskürtme cihazı kullanılarak buluntular yıkanarak temizlik işlemi sonlandırılmıştır. Kırık olan buluntuların birleştirilmesinde farklı yöntemler kullanılmıştır. Boyut olarak küçük ve ağırlık olarak düşük olan buluntular epoksi (30 min.) kullanılarak birleştirilmiştir. Büyük boyutlu ve daha ağır olan buluntuların yapıştırılmasında taş aralditi (AY 103/REN HY 956) kullanılmıştır.

Depolama: Sikkeler 4x4 cm boyutlarında oyuklar olacak şekilde hazırlanmış tablaların yerleştirildiği dolaplarda muhafaza edilmektedir. Metal eserler (bronz, demir, kurşun) etafoamda objelere uygun olarak açılan yuvalara yerleştirilmekte ve ara yüzey oluşturmak için nötr kumaş (tyvek) kullanılmaktadır. Dayanıklı ve korunma durumu iyi olan bazı demir ve kurşun buluntular ise kilitli poşetlere konularak uygun bir polietilen kutu içerisinde korunmaktadır. Cam eserler ve parçaları polietilen kutular içerisinde nötr kumaş (tyvek) veya asitsiz kâğıt ile desteklenerek muhafaza edilmektedir. Seramikler duruş yönüne göre etafoam ile taban oluşturularak saklanmaktadır. Gerektiğinde asitsiz kâğıt kullanılarak desteklenmektedirler. Daha küçük boyuttaki seramik eserler ise polietilen kutular içerisine yerleştirilmiş asitsiz kâğıtlar ile desteklenerek saklanmaktadır. Genel olarak nem alma silika jeller ile sağlanmaktadır.

IV. Antropoloji Çalışmaları

Parion antik kenti 2021 yılı Antropoloji çalışmaları, 09.07 – 05.08 tarihleri arasında Güney (Tavşandere) Nekropolis'in doğu kısmında bulunan 1570-2295 koordinatlarında, batı kısmında 1525-2295/2300 ve 1535-1540/2305 koordinatlarında arkeolojik çalışmalar ile birlikte gerçekleştirilmiştir (**Figür 13**). Çalışmalarda Roma Dönemi'ne tarihlendirilen anıt mezar, kiremit mezar ve basit toprak mezar olmak üzere 3 farklı mezar türü tespit edilmiştir. Bu mezarlar içinde korunma durumu çok kötü ve kötü olarak belirlenen 22 bireye ait iskelet elde edilmiştir. Farklı mezar türlerinden elde edilen iskelet kalıntılarının birçoğu toprak

⁴⁸ Baykan, 2014: 73-74.

⁴⁹ Stone, 2010.

tabaka ile kaplı olarak ele geçmiştir. Arkeolojik kazı alanlarından elde edilen iskelet kalıntıları üzerinde yapılacak analizlerden daha doğru ve güvenilir bir sonuç elde edebilmek için öncelikle kemikler üzerindeki toprakların temizlenmesi önemlidir⁵⁰. Bu yüzden iskelet materyallerinin önce temizleme işlemleri gerçekleştirilmiş ve sonrasında kemiklerin gruplama çalışmaları yapılarak Antropolojik analizlerine başlanmıştır.

Figür 13: AM 6 nolu mezar antropoloji çalışmaları (Parion Kazı Arşivi)

İskelet kalıntıları ele alınarak yapılacak olan Antropoloji çalışmalarında hem birey hem de toplum yönünde önemli bilgiler açığa çıkartılabilmektedir. Bunlardan bazıları, iskeletin bir kadına mı yoksa erkeğe mi ait olduğu, bireyin ölüm yaşı, sağlık durumu ya da beslenme alışkanlıkları gibi verilerdir⁵¹. Bahsedilen konu çalışmalarının başında ise cinsiyet tayin çalışmaları gelmektedir. İskeletten cinsiyet tayininde vücutta bulunan birçok kemik kullanılmaktadır. Söz konusu kemikler içinde ise kafatası, kalça kemiği ve alt çene kemiği en çok kullanılanlar olup bu kemikler bir arada değerlendirildiğinde yaklaşık %98 oranındaki doğruluk ile cinsiyet tayini yapılabilmektedir⁵². Parion antik kentinde gerçekleştirilen arkeolojik ve antropolojik kazı çalışmalarında elde edilen iskeletlerin makroskobik ve mikroskobik analizlerine göre; 7'si kadın, 7'si erkek, 1'i adölesan, 3'ü çocuk ve iskelet korunma durumu çok kötü olup cinsiyeti tayini yapılamayan 4 birey tespit edilmiştir (**Figür 14 sol üst**). Cinsiyeti tespit edilen bireylerin toplum içindeki dağılımına bakıldığında, erkekler toplumun %32'sini oluştururken, kadınlar ise erkeklere paralel olarak diğer %32'sini oluşturduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet tayin çalışmaları tamamlanan bireylerin yaş tahmin çalışmaları yapılmış ve elde edilen sonuçlar yaş aralıklarına göre isimlendirilmiştir. Buna göre: 0-3 yaş bebek, 3-12 yaş çocuk, 12-20 yaş adölesan, 20-35 yaş genç erişkin, 35-50 yaş orta erişkin ve 50+ ileri erişkin olarak değerlendirilmiştir^{53,54}. Toplumun yaş dağılımına bakıldığında ise 3'ü çocuk, 1'i adölesan, 2'si genç erişkin, 1'i orta erişkin, 1'i ileri erişkin ve 10'u erişkin olan toplamda 18 bireyin yaşı tespit edilmiş ancak geriye kalan 4 bireyin sağlam iskelet

⁵⁰ Çırak & Mucur, 2021: 83.

⁵¹ Pelin & Polat, 1997: 80.

⁵² Güleç vd., 2003: 2.

⁵³ White et al., 2012.

⁵⁴ Çırak vd., 2019: 130.

yetersizliğinden dolayı yaş tahmin çalışması yapılamamıştır (**Figür 14 sağ üst**). Ayrıca çalışma içerisinde paleodemografik analizleri yapılan bireylerden 10'u, "Anıt Mezar 6" olarak tanımlanan mezar yapısından elde edilmiştir (**Figür 14 sol orta**). Aile mezarı olarak düşünülen anıt mezar yapısından ele geçen iskelet kalıntılarının cinsiyet dağılımına bakıldığında, 3'ünün erkek, 5'inin kadın ve 1'inin çocuk olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin yaş dağılımına bakıldığında ise 1'inin çocuk, 1'inin orta erişkin ve 7'sinin erişkin olduğu tespit edilmiştir. Buna ilaveten mezar içerisinde birey 9 olarak tanımlanan iskelet materyalinin kremasyon gömü türü olduğu ve bu gömü uygulanması neticesinde, iskelet morfolojisinin büyük oranda değiştiği tespit edilmiştir. Söz konusu gömü türünden dolayı ileri düzeyde etkilenen iskelet materyalinin yaş tahmin çalışması mümkün olmamıştır (**Figür 14 sağ orta**).

Mezar No	Cinsiyet	Yaş	İskeletin Korunma Durumu	AM-6 / 1. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	Yaş	Toplam (N)	Yüzde (%)
246	Erkek	Erişkin	Kötü	AM-6 / 2. Birey	Erkek	Erişkin	Çok Kötü	Çocuk	3	14
247	-	-	Kremasyon	AM-6 / 3. Birey	Erkek	Erişkin	Çok Kötü	Adölesan	1	4
248	Erkek	Genç Erişkin	Kötü	AM-6 / 4. Birey	Erkek	Orta Erişkin	Kötü	Genç Erişkin	2	9
249 / 1. Birey	Erkek	Erişkin	Kötü	AM-6 / 5. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	Orta Erişkin	1	4
249 / 2. Birey	Kadın	Erişkin	Kötü	AM-6 / 6. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	İleri Erişkin	1	4
249 / 3. Birey	-	Çocuk	Kötü	AM-6 / 7. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	Erişkin	10	46
250	-	-	Kremasyon	AM-6 / 8. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	Belirsiz	4	19
TOM 1	-	-	Kremasyon	AM-6 / 9. Birey	-	-	Kremasyon	Toplam	22	100
TOM 2 / 1. Birey	Kadın	Genç Erişkin	Çok Kötü	AM-6 / 10. Birey	-	Çocuk	Çok Kötü			
TOM 2 / 2. Birey	Erkek	İleri Erişkin	Çok Kötü							
TOM 2 / 3. Birey	-	Çocuk	Çok Kötü							
TOM 2 / 4. Birey	-	Adölesan	Çok Kötü							

Figür 14: Antropolojik çalışma görselleri (Parion Kazı Arşivi)

Parion iskeletlerinin cinsiyet ve yaş tespit çalışmaları yapıldıktan hemen sonra bireylerin kemikleri üzerinde iz bırakmış hastalıkların tespiti için paleopatoloji çalışmalarına başlanmıştır. Nitekim eski zamanlarda yaşamış insanların (ya da hayvan), günümüzde iskelet kalıntıları üzerinde yapılacak olan paleopatoloji çalışmaları ile bir toplumun sağlık problemleri açığa çıkartılabilir ve bunun ile birlikte bu hastalıkların oluşumunu etkileyen faktörler tespit edilebilmektedir. Bu etkenlerin belirlenmesi ile yine toplumun sosyo-kültürel yapısından refah seviyesine kadar birçok konu üzerinde yorumlar yapılabilmektedir⁵⁵. Parion insanların iskelet kalıntıları üzerinde yapılan paleopatoloji çalışmalarında tespit edilen patolojik

⁵⁵ Gözlük-Kırmızıoğlu & Akbacak, 2019: 112.

izlere bakıldığında; burun kemiğinin orta hattan sağa ya da sola doğru yönelimi olarak tanımlanan ve halk içinde çoğunlukla burun eğriliği olarak bilinen nasal septum deviasyonu (**Figür 14 sol alt**)^{56,57}, soğuk su ve rüzgâra uzun süre maruz kalan bireylerin işitsel kanalında meydana gelen ve iyi huylu bir tümör olarak sınıflandırılan external auditory exostosis (**Figür 14 sağ alt**)^{58,59}, genellikle gündelik yaşamda uzun süre yoğun fiziksel güç gerektiren işler yapan bireylerin vertebralarında (omur kemikleri) küçük kemik çıkıntılar şeklinde karakterize olan osteofit⁶⁰, calcaneusta (topuk kemiği) bulunan bazı kasların uzun süreli zorlama ya da gerilmesi sonucunda meydana gelen, özellikle de uzun süre ayakta kalmaya bağlı olduğu düşünülen calcaneal spur (topuk dikenini)⁶¹, clavicuların (köprücük kemiği) üst ekstremitte bölgesi ile yoğun kullanımına bağlı olarak olduğu düşünülen rhomboid fossa⁶², femur (uyluk kemiği) ve tibia (kaval kemiği) kemiklerinde travmaya bağlı kırık ve aynı bireyin yine aynı femur kemiğinde kemik kanseri olarak bilinen osteosarcoma patolojileri tespit edilmiştir.

Parion toplumunun iskeletleri üzerinde yapılan Antropolojik analizler neticesinde, toplumu oluşturan bireylerden erkek ve kadınların eşit sayıda olduğu, bebek haricinde her yaş grubundan bireyler olduğu ve bunların çoğunluğunu erişkinlerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Yapılan paleopatoloji analizlerinde ise antik çağ toplumlarında sıkça karşılaşılan eklem hastalıkları, travma, tümör ve enfeksiyon hastalıkları tespit edilmiştir. Ancak bu hastalıklardan osteosarcoma ve travma patolojilerinin ileri düzeyde olmaları ya da external auditory exostosis ve nasal septum deviasyonunun aynı bireyde olup yön birliği göstermesi, çağdaş toplumlarında nispeten nadir görülen bir patoloji olarak ortaya çıkmaktadır.

V. Değerlendirme ve Sonuç

Parion 2021 yılı kazı sezonunda, toplamda 7 sektörde çalışmalar yürütülmüştür. Sektörlerde tespit edilen mekânların ve ele geçen küçük buluntuların restorasyon-konservasyon teknikleriyle koruma onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Antropolojik çalışmalar sırasında tespit edilen bireylere ait iskelet parçalarında ise detaylı ve nesnel analizler yöntemleri uygulanmıştır.

Odeion'un ön cephesinin tam anlamıyla belirgin duruma getirilmesi ve kent dokusu ile bağlantılı olası yolun belirlenmesi amacıyla çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak MDY (Moloz Taş Duvarlı) yapılarda çalışmalar yürütülmüş ve bu alanlarda MS 4.-11. yüzyılları arasına tarihlenen geç dönem mekânları ve buluntuları ele geçmiştir. Daha sonra sahne binası kuzey girişi doğu-ön bölümündeki iki payanda arasında yapılan dip sondajında, sahne binasının ana kaya üzerine oturtulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Güney (Tavşandere) Nekropolisinde gerçekleştirilen çalışmalarda 4 mezar açığa çıkarılmıştır. Mezarlar içerisinde AM 6, hem mimarisi hem de gömü biçimiyle benzerine az rastlanılan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerisinde 10 bireyin yer aldığı ve çoklu gömünün yapıldığı mezarın U planlı üst örtü içerisinde, kuzeybatı köşeye dayalı olarak dik bir şekilde oturtulan bir mermer stel bulunmuştur. MÖ 2. yüzyıl'a ait stelin alt bölümünde yer alan iki satır Latince yazıtta, mezar sahiplerinin azatlı köle Lucius Furnius Lesbonax ve eşi Lucius Furnia Sympherus'a olduğu anlaşılmıştır. Kentte yer alan 3 hamamdan bir tanesi olan Yamaç Hamamı'nda, yapının güney sınırını belirleyebilmek ve 2014 yılında yapılan arkeojeoradar çalışmalarında gözlemlenen yapı grubunun niteliğini ortaya çıkarabilmek amacıyla çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda aralarında harç bulunmayan, muhtemelen MS 5.-7. yüzyılları arasına tarihlenen geç dönem duvarları kullanılarak küçük boyutlu mekânlar oluşturulmuş, ancak Yamaç Hamamı'nın orijinal evresine ait bir bağlantı tespit edilememiştir. Kentte varlığı tespit edilen bir diğer hamam olan Sondaj 10 (Büyük Hamam) çalışmalarında mülkiyet sorunu nedeniyle yeterli veri elde edilebilecek çalışma olmamıştır. Mevcut çalışmalar neticesinde ve yapının kolosal duvar ölçüleri dikkate alındığında, burasının kompleks bir hamam-gymnasium yapı grubunu yansıttığı düşünülmektedir. 2020 yılında ortaya çıkarılan hypocaust sisteminin varlığı, yapının isimlendirme konusunda büyük bir kolaylık sağlamıştır. İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalar, hamamın işlevselliği ve kullanım evreleri hakkında daha fazla bilgi toplanmasını mümkün kılacaktır. Kent merkezinde konumlandırılmış ve büyük bir

⁵⁶ Keleş vd., 2005: 54.

⁵⁷ Özkırış & Mutlu, 2010: 72.

⁵⁸ Özbek, 2012: 181.

⁵⁹ Villotte et al., 2014: 74.

⁶⁰ Çırak, 2018: 949.

⁶¹ Yılmaz, 2010: 6.

⁶² Gözlük-Kırmızıoğlu & Akbacak, 2019: 114.

bölümü ortaya çıkarılmış Roma Hamamı'nın calidarium bölümünde, önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bölümünün boyutlarının büyük olması, kuzey yönünde geniş bir apsinin varlığı, hypocaust sistemine ait pilaeelerin ortaya çıkarılması, duvardan ısıtma sistemi ile ilişkili spacer tube parçaları ve çivilerin gün yüzüne çıkarılması, hamamın en sıcak bölümünün burası olduğunu göstermektedir. Özellikle mermer duvar kaplama parçalarının çok sayıda ele geçmesi, neme maruz kalan duvarların daha sağlam olmasının yanı sıra estetik ve seçkin bir görünüm kazandırması açısından da oldukça önemli argümanlar sunmaktadır. 2021 yılında çalışma yapılan alanlardan bir diğeri Agora ve Depo Binasıdır. Söz konusu sektörde büyük boyutlu geç dönem mekânları tespit edilmiş olmakla birlikte farklı amaçlar için kullanılmış olabilecek apsisli bölüm ve çukurlar ortaya çıkarılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde periyodik olarak oldukça uzun bir zaman diliminde kullanılmış olduğu bilinen yapının ele geçen küçük buluntularının yardımıyla bu yıl içerisinde açığa çıkarılan mekânlarının, MS 5.-7. ve MS 9.-11. yüzyıllar arasında kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Akropol Doğu İç Surlarında, deniz kıyısına konumlandırılmış taş kuleden başlayıp tiyatro sahne binasına kadar uzanan sur duvarının bağlantısını ortaya çıkarabilmek amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu duvarın düzgün bir aks üzerinde ilerlemediği ve tiyatroya yakın mesafede 0.80 m'lik bir açıyla yön değiştirdiği tespit edilmiştir. Mevcut veri bütünlüğüne bakıldığında duvar dokusunun aynı dönemde inşa edilmediği ve farklı evrelerinin olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Ayrıca dip sondajlarında harçlı ve sıvalı duvarlara sahip mekânların varlığı ve buluntular, duvar çevresindeki yapılaşma yoğunluğu ve bu yapılaşmanın fonksiyonu hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Arazi çalışmalarında tespit edilen mimari unsurlar, arazi restorasyon-konservasyon uygulamaları aracılığıyla önleyici ve etkin koruma tekniği kullanılarak koruma altına alınmıştır. Ele geçen küçük buluntular ise laboratuvar ortamına uygun teknikler kullanılarak mekanik, fiziksel ve kimyasal yöntemlerle çalışılmış ve koruma onarım yöntemi, büyük bir titizlikle ilerlemiştir. Antropolojik çalışmalarda farklı mezar tiplerinden ele geçen iskelet kalıntıları incelenmiştir. Yapılan analiz çalışmaları ile Parion bireylerinin cinsiyet dağılımı, yaş grupları ve geçirdikleri hastalıklar konusunda somut bilgiler elde edilmiştir. Yapılan bu araştırmalar, kentin belirli bir yapı altında incelenmesi ve bir kavram olarak nitelendirilmesinin yanı sıra sosyo-kültürel canlılığı, yaşam kalitesi, demografik yapısı ve statü farklılıklarını öğrenmemize yardımcı olabilecek yeni önerilerin getirilmesine katkıda bulunabilecek analitik sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir: V.K, K. O.; Tasarım: A. L. K, Sa. T., S. P., S. T.; Denetleme: K. O., B. E. K.; Kaynaklar: B. E. K., A. Y., S. Ö.; Malzemeler: V. K., K. O., H. K, M. T. Ç.; Veri Toplama ve/veya İşleme: K. O., S. Ö., H. K., Sa. T., S. P.; Analiz ve/veya Yorum: V. K., H. K., K. O., B. E. K.; Literatür Taraması: S. Ö., Z. Y., Sa. T.; Makale Yazımı: V. K., H. K., K. O., A. Y., B. E. K., S. Ö., M. T. Ç., Z. Y., Sa. T., A. L. K., S. P.; Eleştirel İnceleme: V. K., H. K., K. O, B. E. K., S. Ö.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Türk Tarih Kurumu

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception: V.K, K. O.; Design: A. L. K, Sa. T., S. P., S. T.; Supervision: K. O., B. E. K.; Fundings: B. E. K., A. Y., S. Ö.; Materials: V. K., K. O., H. K, M. T. Ç.; Data Collection and/or Processing: K. O., S. Ö., H. K., Sa. T., S. P.; Analysis and/or Interpretation: V. K., H. K., K. O., B. E. K.; Literature Review: S. Ö., Z. Y., Sa. T.; Writing: V. K., H. K., K. O., A. Y., B. E. K., S. Ö., M. T. Ç., Z. Y., Sa. T., A. L. K., S. P.; Critical Review: K., K. O, B. E. K., S. Ö.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism. The Turkish Historical Society.

Bibliyografya

- Akkaş, İ. (2021). 2017 Sezonunda Parion Kuzey Surları Çevresinde Bulunan İthal Amphora Formları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 316-334.
- Başaran, C. & Kasapoğlu, H. (2014). "Parion Odeionu 2010-2013. In H. Kasapoğlu & M. Yılmaz (Eds.), Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı (pp. 193-207). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

- Başaran, C. & Yılmaz, A. (2021). "Parion'un (Parium) MS 1. - 2. Yüzyıl Kentsel Gelişimi ve Mimarisi", In M. A. Yılmaz, B. Can & M. Işıklı (Eds), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan* (pp. 107-134). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Başaran, C. (2010). Parion 2010 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt. 1, 393-410.
- Baykan, C. (2014). *Toprak Altı Cam Buluntuların Koruma ve Onarımı*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Bujukliev, H. (1986). *La Necropole Tumulaire Thrace Pred de Čatalka, Region De Stara Zagora*, Sofia.
- Carrington-Smith, J. (1982). A Roman chamber tomb on the south-east slopes of Monasteriaki. Kephala, Knossos. *BSA* 77, 255-293.
- Cronyn, J. M. (1990). *The Elements of Archaeological Conservation*. London: Routledge.
- Çelikbaş, E. (2013). Yamaç Yapısı. In C. Başaran (Ed.), *Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion 1997- 2009 Yılları Yüze Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları* (pp. 67-76). İstanbul: Ege Yayınları.
- Çelikbaş, E. (2016). 2005-2014 Parion Kazısı Metal (Bronz-Demir-Kurşun) Buluntuları (Tez No: 446142) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Çırak, A. (2018). Dragos ve Haliç Metro Toplumlarında Vertebral Anomali. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Hüsbed Anarsan Özel Sayısı*: 947-956. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.462539>
- Çırak, M. T., Keleş, V., Şarbak, A., & Acar, E. (2019). Parion Oda Mezar 5 İskeletlerinin Paleodemografik Yapısı. In B. C. Ataman ve G. Taşkıran (Eds.), *Recent Evaluations On Humanities ve Social Sciences* (pp. 27-142).
- Çırak, M. T. & Mucur, S. (2021). Parion Anıt Mezar 6 İnsanlarının Sağlıkları Üzerine Biyoarkeolojik İnceleme. *Uluslararası Arkeoloji, Sanat Tarih ve Kültürel Miras Kongre (Bildiri Kitabı)*, 79-92. ISBN: 978-625-7464-49-9
- Çırak, M. T., Mucur, S., & Türksal, N. A. (2023). Parion İskeletleri Üzerine Osteoarkeolojik Bir Çalışma: 2020-2021 Kazı Sezonu. *Propontica*, 1 (2), 205-224.
- Dusenbery E. B. (1998). *Samothece, The Nekropoleis and Catalogues of Burials*. New Jersey.
- Ergürer, H. E. (2012). Parion Roma Dönemi Seramiği (Tez No. 326851) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Ergürer, H. E. (2015). Parion, Agora ve Dükkânlarında Ele Geçen Sigillatlar ve Kırmızı Astarlı Seramikler. In C. Başaran, V. Keleş (Eds.), *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı* (pp. 49-86). Ankara.
- Gözlük-Kırmızıoğlu, P. & Akbacak, H. (2019). Amasya İnsanlarında (Roma Dönemi) Sağlık Yapısı. *Antropoloji*, (38), 110-117. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.640773>
- Güleç, E., Sağır, M. & Özer, İ. (2003). İnsan İskeletlerinde Foramen Magnum'dan Cinsiyet Tayini. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(1), 1-9.
- Günay, G. (1989). İzmir Müzesi'nde Bulunan Unguentariumlar (Tez No: 7241) [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İzmir.
- Hagen, P. S. (2016). Pompeii: A Study of Roman Tombs and the Freedmen [MA diss. Bergen University]. <http://hdl.handle.net/10211.3/158513>
- Hamilton, D. L. (1996). *Basic Methods of Conserving Underwater Archaeological Material Culture*. Washington, D.C.
- Hayes, J. W. (2008). Roman Pottery Fine- Ware Imports. *The Athenian Agora XXXII*, Princeton, New Jersey.
- Heimerl, A. (2001). *Die Römischen Lampen Aus Bergama*. Walter De Gruyter, PF13, Berlin.

- Iványi D. (1935). Die Pannonischen Lampen, Eine Typologisch-Chronologische Übersicht. *Dissertationes Pannonicae Serie II.2*, Budapest.
- Kaba, H., Yılmaz, A., & Sulan, S. (2019). Parion, Toprak Kuleler Mevkiindeki Roma Dönemi Oda Mezarlar. In E. Özer (Ed.). *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (pp. 487-506). Ankara.
- Kasapoğlu B. E. & Kasapoğlu H. (2022). Parion Güney-Tavşandere Nekropolisi'nden Aile Mezarı Olması Muhtemel Bir Mezar Konteksti Üzerine İlk Değerlendirmeler. *Balıkesir Arkeoloji Buluşmaları - Mysia ve Çevre Kültürleri*. İstanbul: Ege Yayınları, 491-524.
- Kasapoğlu H. (2021). Antik Kaynaklar'dan Materyal Kültüre Bir Mezar Kontekstinin Okunması-Parion'dan (Efsanevi) Ophiogen Sülalesi(?) Mensubu Bir Şifacı Mezarı. *Anadolu Araştırmaları*, 24, 177-216. <https://doi.org/10.26650/anar.2021.24.925670>
- Kasapoğlu, H. & Başaran, C. (2021). Parion Odeionu'nda Bulunan Artemis/Diana Heykeli. *OLBA XXIX*, 245-268.
- Kasapoğlu, H. (2008). Parion Nekropolü 2006 Yılı Seramik Buluntuları (Tez No: 254655) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Kasapoğlu, H. (2015). Parion Roma Dönemi Terrakotta Figürinleri (2004-2013) (Tez No: 429641) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Keleş, E., Yalçın, Ş., Kaygusuz, İ., Karlıdağ, T., Alpay, H.C., Açık, Y. & Yıldız, M. (2005). Okulun İlk Yılındaki Minör Travmalar ve Nazal Septum Deviasyonu. *Fırat Tıp Dergisi*, 10(2), 54-58.
- Keleş, V & Yılmaz, A. (2014). Parion Roma Hamamı 2006-2013. In H. Kasapoğlu & M. A. Yılmaz (Eds.), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı, Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı* (pp. 159-174). Ankara
- Keleş, V., Çelikbaş, E. & Oyarçin, K. (2018). Bir Grup Geç Roma Sikkesi Işığında Parion Yamaç Hamamının Son Kullanım Evresi Hakkında Görüşler. *Seleucia VIII*, 269-303.
- Keleş, V., Ergürer, H. E., Kasapoğlu, H., Çelikbaş, E., Oyarçin, K., Kaba, H., Yılmaz, A., Kasapoğlu, B. E., Yılmaz, M. D., Akkaş, İ. & Akın, E. (2019). Parion 2017 Sezonu Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Ankara, 595-616.
- Keleş, V., Kasapoğlu, H., Oyarçin, K., Çelikbaş, E., Kaba, H., Yılmaz, A., Kasapoğlu, B. E., Özmen, S. & Tuğrul, S. (2023a). 2019 Yılı Parion Kazıları. *Anadolu Arkeolojisi*, 2/2023, 1-32.
- Keleş, V., Kasapoğlu, H., Oyarçin, K., Kaba, H., Kasapoğlu, B. E., Yılmaz, A., Yılmaz, M. D. Özmen, S., Tuğrul, S., Çırak, M. T. & Yılmaz, Z. (2023b). Parion 2020 Sezonu Kazı, Restorasyon-Konservasyon ve Antropoloji Çalışmaları. *Anadolu Arkeolojisi*, 2/2023, 55-93.
- Keleş, V. & Oyarçin, K. (2020). Akropol Doğu (İç) Sur Yangın Tabakasında Bulunan Sikkeler Işığında Parion'da Tahribat İzleri Üzerine Bir Ön Değerlendirme. *TÜBA-KED 22/2020*, 51-66.
- Keleş, V. & Oyarçin, K. (2022). *Parion Akropolü Doğu (İç) Sur Geç Roma Definesi*. İstanbul.
- Keleş, V. (2011). Parion History from Coins. In N. Holmes (Ed.), *Proceedings of the XIV. International Numismatic Congress*, Vol. I. (pp. 237-245). London: Spink&Son.
- Keleş, V. (2013). Sikkeler. In C. Başaran (Ed.), *Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion* (pp. 193-196). İstanbul: Ege Yayınları.
- Keleş, V., Kasapoğlu, H., Çelikbaş, E., Kaba, H., Oyarçin, K., Yılmaz, A., Kasapoğlu, B. E., Yılmaz, M. D., Akkaş, İ., Akın, E. & Özmen, S., (2020) Parion 2018 Sezonu Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 4*, Ankara, 391-413.

- Meriç, R. (2002). *Spathellenistisch-Römische Keramik und Kleifunde aus Einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos*. Wien.
- Ozkırış, M. & Mutlu, C. (2010). The Incidence Of Nasal Septal Deviation In Patients Admitted To Our Ent Clinic. *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 21(2), 72-76.
- Özbek, M. (2012). Auditory Exostoses Among The Prepottery Neolithic Inhabitants of Çayönü and Aşıklı, Anatolia; Its Relation to Aquatic Activities. *International Journal of Paleopathology*, 2(4), 181-186.
- Özüdoğru, Ş. & Tarkan, D. (2023). Kibyra Olympeion Odeionu Pulpitum Cephesi Opus Sectile Kaplaması ve Orkestra Opus Sectile Aigis / Medusa Döşemesi. *OLBA XXXI*, 143-198.
- Pelin, C. & Polat, O. (1997). Paleopatoloji. *Ankara Patoloji Bülteni* 14 (1), 80-83.
- Pfuhl, E. & Mobius, H. (1977). *Die Ostgriechischen Grabreliefs*. Cilt I-II, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz Am Rhein, Germany 1977-1979.
- Robinson, H. S. (1959). Pottery of the Roman Period, Chronology. *The Athenian Agora V*. The American School of Classical Studies at Athens.
- Sayar, M. H. (2016). Tiyatro'da Ölüm: Parion Tiyatrosu'nda Gladyatör Dövüşleri. In C. Başaran & H. E. Ergürer (Eds.), *Parion Roma Tiyatrosu: 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları* (pp. 201-207). İstanbul: İÇDAŞ A.Ş. Yayınları.
- Scott, D. A. (2002). *Copper and Bronze in Art Corrosion, Colorants, Conservation*. Los Angeles: Getty Publications.
- Selwyn, L. (2004). *Metals And Corrosion A Handbook For The Conservation Professional*. Canada: Canadian Conservation Institute.
- Stone, T. (2010). *Care of Ivory Bone, Horn and Antler*. (Rapor no 6/1). Canada: Canada Conservation Institute.
- Şahin, F. (2010). Patara Metal Buluntuları (Tez No: 280566) [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Antalya.
- Şener, Y. S. (2012). Arkeolojik Alanda In situ (Yerinde) Mozaik Koruma Yöntemleri. *Journal of Mosaic Research*, 5 (201), 201-220.
- Şener, Y. S. (2013). Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem ve Uygulama Biçimleri. In G. Kökdemir (Ed.), *Orhan Bingöl'e 67. Yıl Armağanı*, (pp. 611-624). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi.
- Şimşek, C. & Okunak M., Bilgin M. (2011). *Laodikeia Nekropolü, (2004-2010 Yılları) Katalog*. In C. Şimşek (ed.). İstanbul.
- Viljus, A. & Viljus, M. (2013). The Conservation of Early Post-Medieval Period Coins Found in Estonia. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 10(2), 30-44.
- Villotte, S., Sofija, S. & Knüsel, C.J. (2014). External Auditory Exostoses And Aquatic Activities During The Mesolithic And The Neolithic In Europe: Results From A Large Prehistoric Sample. *Anthropologie (Brno)*, 73-89.
- Vinçotte, A., Beauvoit, E., Boyard, N. & Guilminot, E. (2019). Effect of Solvent on Paraloid® B72 and B44 Acrylic Resins Used as Adhesives in Conservation. *Heritage Science*, 7(42), 1-9.
- Watkinson, D., Rimmer M. B. & Kergourlay, F. (2013). Alkaline Desalination Techniques for Archaeological Iron. In P. Dillmann, D. Watkinson, E. Angelini & A. Adriaens. (Eds.), *Corrosion and Conservation of Cultural Heritage Metallic Artifacts*. (pp. 407-433). England: Woodhead Publishing.
- White, T. D., Black, M. T., & Folkens, P. (2012). *Human Osteology*. Third Edition, USA: Academic Press.
- Yılmaz A. & Yılmaz Z. (2023). The Roman Bath at Parion: Historical Development and The Dating by 14c of its Reused Phase.

Mediterranean Archaeology and Archaeometry, 23/1, 77-92.

- Yılmaz, A. (2012). Roma Hamamı. In C. Başaran (Ed.), *Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları* (pp. 57-66). İstanbul: Ege Yayınları.
- Yılmaz, A. (2012). 2005-2010 Yılları Arasında Bulunan Parion Nekropol Kandilleri. (Tez No. 328743) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Yılmaz, A. (2015). Roman Bath. In C. Başaran (Ed.), (Çev: V. Keleş - M. D. Yılmaz), *The Flourishing City of Ancient Troad: Parion, Survey, Excavation and Restoration Works Carried Out Between 1997-2009* (pp. 57-66). İstanbul: Ege Yayınları.
- Yılmaz, A. (2018). The Roman Bath of Parion. In D. Katsonopoulou (Ed.) *Paros V, Paros and Its Colonies*, Athens, 209-220.
- Yılmaz, A. (2022). Parion Roma Hamamları (Tez. No. 741958) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Yılmaz, H. (2011). Van Kalecik (Urartu) Toplumunun Erişkin Bireylerinin Paleopatolojik Analizi. *BELLE TEN*, 75 (272), 1-18. <https://doi.org/10.37879/belleten.2011.1>